

Әкем, Майтоғуңу жетелеп,
Касабасы калкындан,
Ұрадымын баарысы
Бой-боянда жаркындан.
Қорғандың коңу болуңу,

Солоқты солоқты,
Шегерки ыр Манастай қорғуңу.
Қара қаар қабылан,
Қапталында қалкыкып,
Қайран жерен, болуңу
Қаймана қолдон алыптыр.

КУТМАН ТАҢ!

ТАРЫХ. ЭС ТУТУМ. ӨЗҮМДҮ АЧЫП...
ИСТОРИЯ. ПАМЯТЬ. ОТКРЫВАЯ СЕБЯ...

КУТМАН ТАҢ!

ТАРЫХ. ЭС ТУТУМ. ӨЗҮМДҮ АЧЫП...
ИСТОРИЯ. ПАМЯТЬ. ОТКРЫВАЯ СЕБЯ...

Альманах V

Кутман таң – бул таң агаруу, тагыраак айтканда «Таң алды менен!» саламдашуу же «Кутмандуу таң!». 2016 жылы Жарандык билим берүү академиянын жыйнагын ушундай атоону чечтик. 2025-жылкы чыгарылыш «Жымжырттыкты бузуп» мектебинин алкагында чыгат. Лекциялардын, семинарлардын жана бейрасмий сүйлөшүүлөрдүн айкалышы аркылуу биз жаңы тариздеги жамааттык үйрөнүү жаратабыз: ар бирибиз — адистер да, биз да катышуучу болобуз. Ар кимибиз билгенин бөлүшүп, башкалардан жаңы нерселерди үйрөнөбүз. Ушундайча биз жалпы билимди чогуу калыптандырабыз — алган да, кошкон да өзүбүз болобуз. Автордук ойду котормо менен бурмалабаш үчүн, биз тексттерди түп нуска (оригинал) тилинде жарыялап жатабыз.

Кутман Таң – это рассвет, точнее, приветствие – «С рассветом!», или «Доброе утро!». Мы решили так назвать альманах Академии гражданского просвещения в 2016 году. Выпуск 2025 года выходит уже в рамках школы «Нарушая тишину». Благодаря сочетанию лекций, семинаров и неформальной беседы в нашей школе создается новая форма совместного обучения: каждый из нас – эксперты и участники, приглашенные спикеры и команда – знает что-то, чего не знает другой. Мы работаем над общими знаниями, которые участники и получают, и привносят. Мы публикуем тексты на языке оригинала, чтобы не исказить авторскую мысль переводом.

Дата издания: Ноябрь, 2025

Редактор и составитель: Айдай Алгожоева

Редактор текстов на кыргызском языке: Гулзада Станалиева

Руководитель платформы Эсимде: Эльмира Абылбек

Дизайн и верстка: дизайн студия Nara-Bara

6 КУТМАН ТАҢ 2025 ЖӨНҮНДӨ**7 ПРО КУТМАН ТАҢ 2025****8 I БӨЛҮМ. АҢДООҮЧҮН ТЕОРИЯЛАР****ГЛАВА I. ТЕОРИИ ДЛЯ ОСМЫСЛЕНИЯ**

9 Отношение к себе. Субъект или объект – как личный выбор каждого

13 Седентаризм – кочевники как исторический реквизит

19 Ат чабыш, кастык тил жана тегин таанытуу: «Каныкейдин Тайторуну чапканы»

32 II БӨЛҮМ. МЕНИН ТАРЫХЫМ, БИЗДИН ЭС**ГЛАВА II. МОЯ ИСТОРИЯ, НАША ПАМЯТЬ**

33 Каакым метафорасы: репрессия жана үй-бүлөлүк эс тутум

38 Атам, чоң атам жана бабам тууралуу эскерүү

46 Шок Булбулдун үмүтү же сөз аркылуу курулган келечек

51 Өмүр сызыгы. Кулуй Абдраимованын баяны

59 III БӨЛҮМ. ЭС ТУТУМ ПРАКТИКАЛАРЫ: САКТОО ЖАНА ӨТКӨРҮП БЕРҮҮ**ГЛАВА III. ПРАКТИКИ ПАМЯТИ: СОХРАНЕНИЕ И ПЕРЕДАЧА**

60 2025-жылдагы Үркүндү эскерүү жөө жүрүштүн катышуучуларынын ой жүгүртүүлөрү

60 Жер жана коллективдүү эс тутум

64 Когда шаги говорят больше слов

67 Үркүн жөө жүрүшү: жон терим менен сезген тарых жана эркиндиктин баасы

72 Рефлексия о походе

76 Үркүн бүтсүнчү

79 Ашар - наша общая история: как мы вместе открыли страницы Независимости

АҢДОО ҮЧҮН
ТЕОРИЯЛАР

КУТМАН ТАҢ ЖӨНҮНДӨ 2025

Журнал «Кутман таң» – бул быйылкы жылы «Жымжырттыкты бузуп» мектебиздин бир бөлүгү катары жарык көргөн Эсимденин эркин басылмасы. Бул жөн гана макалалардын жыйнагы эмес, бул азыркы учурда ишенимдүү багытыбызды таап, келечекте өз ордубузду аныктоо үчүн биздин өткөнүбүздү кандайча аңдап-түшүнгөнүп жатканыбыз тууралуу жамааттык баарлашуу.

МЕНИН ТАРЫХЫМ,
БИЗДИН ЭС

2025-жылдагы журнал үч бөлүмдөн турат, алардын ар бири деколонизациялык түшүнүүнүн жана эс тутумду сактоонун маанилүү аспектин ачып берет.

АҢДОО ҮЧҮН ТЕОРИЯЛАР деген биринчи бөлүм өзүбүздү терең аңдоого негиз берген теориялык негиздерге жана өзөктүү түшүнүктөргө сүңгүтөт. Бул жерде өзүбүздү түшүнүүнүн жаңы жолдорун табуу үчүн колониалдык ыкмалар бизди кантип калыптандырганын талдайбыз: колониалдык парадигмадагы «Субъект жана объект» макаласы – өз позициябызды табуу үчүн, «Кыргызчылык деген эмне?», сын аркылуу де/постколониалдык ойдун өнүгүшүн түшүнүү үчүн, ошондой эле эс тутум жана өзүн-өзү аныктоо үчүн күрөштүн мисалы катары «Манастагы» Каныкейдин тарыхына терең саресеп салуу үчүн («Каныкейдин Тайторуну чапканы») багыт көрсөтөт.

МЕНИН ТАРЫХЫМ, БИЗДИН ЭС аттуу экинчи бөлүм жеке окуялардын жана эс тутумдун күчүнө арналган. Биз коомубуз жеке тажрыйбаны коомдук билимге айландыруу менен, өткөндөгү травмалык окуяларды кантип эстеп, кантип айтып жатканын изилдейбиз. Ошентип сиз XX

кылымдын окуяларын башынан өткөргөн адамдардын конкреттүү үй-бүлөлүк тарыхы жана тагдырлары аркылуу бизге «эс үкүгүн» берген макалаларды окуйсуз.

Жыйынтыктоочу **ЭСТУТУМ ПРАКТИКАЛАРЫ: САКТОО ЖАНА ӨТКӨРҮП БЕРҮҮ** аттуу үчүнчү бөлүм «Эсимде» уюмунун ишмердүүлүгүн жана биздин команданын жана эсимдечилердин жамааттык рефлексиясында жаралган демилгелерди чагылдырат. Мында сиз эс тутумду сактоонун жана тилектештиктин эки күчтүү практикасы жөнүндө биле аласыз: «Ашар» кампаниясы – анда Кыргыз Республикасынын эгемендүүлүгүнө негиз болгон мезгил (80-90-жылдар) жөнүндө даректүү тасма тартуу үчүн каражат чогултууну жарыялаган элек (сиздин жардамыңыз менен чогулттук!); Үркүн эскерүү жөө жүрүш – 1916-жылдагы тарыхый трагедияга арналган жүрүштүн катышуучуларынын таасирлерин жана ойлорун окуңуз.

Эс тутумубузду чогуу сактап, бири-бирибизге өткөрүп берүү үчүн жана аны аңдап-түшүнүүнү жандуу билимге айландыруу үчүн, сизди ушундай интеллектуалдык жана эмоционалдык саякатка чакырабыз.

ЭСТУТУМ ПРАКТИКАЛАРЫ:
САКТОО ЖАНА ӨТКӨРҮП БЕРҮҮ

ТЕОРИИ ДЛЯ
ОСМЫСЛЕНИЯМОЯ ИСТОРИЯ,
НАША ПАМЯТЬ

ПРО КУТМАН ТАҢ 2025

Журнал «Кутман таң» - это свободное издание Эсимде, которое рождается в этом году как часть нашей школы «Нарушая Тишину». Это не просто сборник статей, это коллективный разговор о том, как мы осмысливаем наше прошлое, чтобы найти надежные ориентиры в настоящем и определить свое место в будущем.

Журнал 2025 года состоит из трех глав, каждая из которых открывает важный аспект деколониального осмысления и сохранения памяти.

Первая глава **ТЕОРИИ ДЛЯ ОСМЫСЛЕНИЯ** погружает в теоретические основы и ключевые понятия, которые служат фундаментом для глубокого самоосмысления. Здесь мы разбираемся, как колониальные подходы формировали нас, чтобы найти новые способы понять себя: статья «Субъект и объект как личный выбор каждого» - для понимания, как обрести собственную позицию; развитие де/постколониальной мысли через критику, как «Кыргызчылык деген эмне?», а также глубокий анализ истории Каныкей в «Манасе» («Каныкейдин Тайторуну чапканы») - как пример борьбы за память и самоопределение.

Вторая глава **МОЯ ИСТОРИЯ, НАША ПАМЯТЬ** посвящена силе личных историй и памяти. Мы исследуем, как наше общество вспоминает травматичные события прошлого и как о них рассказывает, превращая личный опыт в общественное знание. Вы прочтете статьи, которые

дают нам «право на память» - конкретные семейные истории и судьбы людей, переживших события XX века.

Завершающая, третья глава **ПРАКТИКИ ПАМЯТИ: СОХРАНЕНИЕ И ПЕРЕДАЧА** освещает деятельность Эсимде и инициативы, рожденные в коллективной рефлексии нашей команды и эсимдечи. Вы узнаете о двух мощных практиках сохранения памяти и солидарности: Кампания «Ашар», где мы объявили сбор средств (и собрали с вашей помощью!) на создание документального фильма о периоде (80-90-е годы), давшем начало независимости КР; Памятный тур Үркүн - прочтете впечатления и мысли участников тура организованного «Тосор коому» и Эсимде, посвященного исторической трагедии 1916 года.

Приглашаем вас в это интеллектуальное и эмоциональное путешествие, чтобы вместе сохранять нашу память, передавать ее друг другу и превращать осмысление в живое знание.

Айдай Алгожоева,
редактор, составитель журнала

ПРАКТИКИ ПАМЯТИ:
СОХРАНЕНИЕ И ПЕРЕДАЧА

І БӨЛҮМ.

АНДООҮЧҮН ТЕОРИЯЛАР

ГЛАВА I.

ТЕОРИИ ДЛЯ ОСМЫСЛЕНИЯ

Субъект или объект – как личный выбор каждого

Автор статьи - **Эльмира Абылбек**, директор Центра Полис Азия и платформы Эсимде

Каждый с самого раннего детства размышляет о том, как к нему относятся в окружающем мире. Возможно, потому что с рождения природой человеку заложен дар – безусловная любовь матери, родных. Да, не всегда, бывают и исключения. Но именно этот дар становится потом предметом поиска, сравнений и размышлений.

Человек растет, мир вокруг него меняется, меняются институты и контекст. Семью как гнездо родных сменяют стандартизированные системы – институты, школа, университет, офисы и, что не менее важно, государство. Государство, которое также имеет к вам прямое отношение, везде по-разному. Однако вырастая, вы понимаете его отношение к вам через налоги, систему безопасности и медицины, систему знаний и политик. Часто государство объясняет вам, кто вы, определяет место в общей системе отношений, ваш уровень возможностей, вплоть до мобильности. Нет, конечно, все зависит и от вас! Но и от государства и тех правил, которые оно вводит в обществе, зависит ваша жизнь, как, в общем, и всего народа вокруг вас. Поскольку часто государство составляет тот самый значимый контекст, где живет человек. Человек или группа, народ – все, что становится объектом государства, его политик.

Семья и я. Это первые общественные отношения и первый институт, который вы встречаете в жизни. В нем всегда разные участники. У кого-то это несколько поколений: сестры и братья, мама и папа, бабушки и дедушки нередко в одном доме, махалле. Где-то это семья из двоих, например, мама и вы. Конфигурация участников всегда разная. Но так или иначе, именно в семье, в повседневной жизни формируется отношение ее участников друг к другу – их роли.

В традиционных патриархальных обществах мужчины имеют одну роль. Роль кормильцев и «глав семьи». Такой уклад складывался веками. Женщины – «хранительницы очага», дома ведущие хозяйство. Их главная функция – деторождение, и потом все, что касается детей до их взросления. Эти роли долгое время складывались как «традиции», как то, что веками воспроизводилось в условиях войн, выживания, коллективных переживаний. Вырастая, человек создавал свою семью и воспроизводил эту традицию отношений уже у себя в маленьком сообществе. Повторимся, так складывалось веками...

Шли годы, десятилетия, пришла новая, другая эра – индустриализация изменила жизнь людей, социальные роли изменились. Теперь

СЕМЬЯ
и я

добытчиком может быть и муж, и жена. Люди из больших коллективных сообществ атомизировались, проживая (уже не выживая) в собственных квартирах – ячейках. Изменилось все: и образ жизни, и сама жизнь, ее длительность и качество. Люди стали жить дольше, им уже не надо столько работать на полях, ходить на охоту и рисковать. Рабочий день нормализовался. Многие функции переданы государству – безопасность, социальная забота – здоровье, образование и т.д.

Изменились и роли в семье, во взаимоотношениях партнеров, зависимость одних от других – материальная, социально-репутационная (что скажут люди), необходимость вместе «поднимать детей и хозяйство». Индустриальное общество и подтянувшаяся к нему индустрия

социо-экономики произвела значительные ниши, куда вовлечены женщины, занятость «как походы на мамонтов» стала общей. Соответственно, и возможность зарабатывать, обеспечивать и себя, и всю семью выровняла роли и мужчин, и женщин. Традиция семейной иерархии – патриархат/матриархат перестали быть актуальными и единственными. Субъектно-объектные отношения пошатнулись. Возможность равного партнерства, без подчинения, без единой возможной жизненной стратегии зависимости как объекта отношений стала все больше привлекательной и популярной. Рефлексия о созависимости людей друг от друга, институтов и разных обстоятельств стала предметом размышлений философов, потом широкой дискуссии.

Объект или субъект в личном пространстве взаимоотношений стал вопросом в том числе и выбора его участников.

Демография стала меняться в таких категориях как: длительность жизни людей, качество жизни. Наука, активно развиваясь, все больше коммерциализировалась, форсируя универсальные способы, протоколы для лечения. А затем потянулась и фарма – производство лекарств. За которым последовала и косметика. Люди все больше хотят соответствовать заданным стандартам внешности. И это уже становится не личным делом,

а социальным и даже коммерческим – твоя внешность «говорит о твоём успехе» или наоборот.

Так человек вырастает, включается в общественные отношения, в отношения с государством, с различными индустриями от идеологий до глобальных политик... И становится заложником всего этого. Этот **контекст** влияет на него. Он становится объектом этого контекста – индустрии,

«традиций», моды, стратификаций... Теперь человек отстаивает себя не в контексте выживания с хищниками, мамонтами, а в среде потребления и идеологием тех институтов, в которых он живет. Джунгли поменялись: из дышащих и зеленых в бетонные и индустриальные. Потребность лишь есть и жить изменилась на потребность соответствовать. Соответствовать стандартам заданным обществом, государствам, индустриями – разными внешними институциями.

Воля. Размышления о своей роли в жизни, в своей судьбе, в судьбе своего народа. Осознание своих возможностей в формировании траектории своей жизни. Возможность выбирать, ставить цели. Даже мечтать – это и есть выражение воли. Воли, которая в окружающем контексте часто подавляется. Воля как применение усилий к своему выбору, осознанному личному. Это первый шаг к позиции субъектности.

Достоинство. О! А это уже право на тот самый выбор, осознанный в соответствии с принятием своей ценности. Или в соответствии со своими ценностями. Последовательность в них,

в разговорном языке часто определяется как «цельность» - цельность личности. Ее самодостаточность.

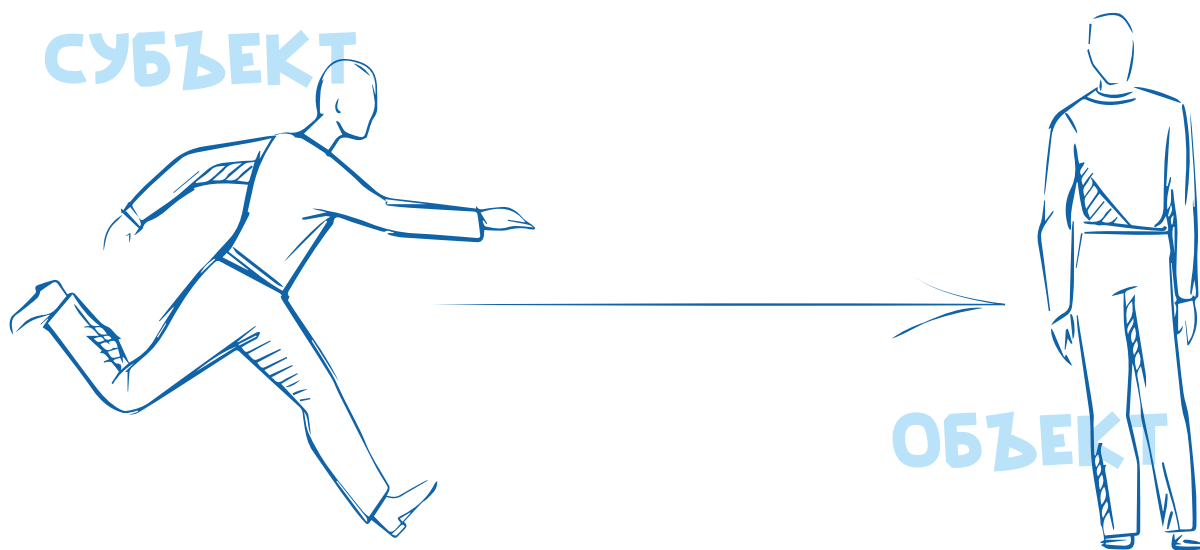
Ответственность. Осознание себя субъектом в мире и контексте, это не только позиция самопрезентации, но и позиция ответственности «за тех, кого приручили». За тех, кто оказался в орбите ваших решений, за тех, на кого вы влияете. Это могут быть люди близкие и дальние, и это может быть и сам контекст – например, природа и экологичное к ней отношение. Если ваш выбор – субъектность, то это осознанный и ответственный подход к жизни.

Отношение к себе через призму внешнего. Отношение к себе и своей роли в окружающих процессах – один из самых первых и важных вопросов человека. Этот вопрос так или иначе отражался во всех рефлексиях-размышлениях, дошедших до нас. Человек размышляет о своем месте и предназначении в природе и обществе, во взаимоотношениях с Богом, в семье и с партнером, в контексте других субъектов.

Потенциальность
своей субъектности
определяет
и выстраивает не только
отдельный человек,
но и группа или все
общество.

Данный выбор совершается от принятия себя, своего решения по тому или иному вопросу. Если это действительная субъектность, а не мнимая, то часто это голосование людей – общий выбор. Именно он определял, какую позицию выберет народ или человек – быть объектом или субъектом в представляющихся обстоятельствах. Этот выбор не всегда прост, и часто у вопроса бывает цена. Но именно этот самостоятельный выбор и есть та граница, отделяющая объект от субъекта.

Не будем изобретать велосипед. В любой философии **Субъект** — это носитель действия, тот, кто (или то, что) познает, мыслит или действует, в отличие от **объекта** (как того, на что направлены мысль или действие субъекта). И это выбор каждого из нас. Мы выбираем в каждой ситуации, отношениях, для себя и даже за тех, кто в будущем – выбирать волю, достоинство и ответственность и быть субъектом, или инерцию – быть объектом.

Р. С. Хотелось бы процитировать кучу удивительных и замечательных мыслителей на эту тему. Но зачем забирать у вас эту возможность выбора!? Разве что, может быть, лишь упомянуть Виктора Франкла, человека, который понял эту истину и разницу почти на плахе – в концлагере. Он понял, как остаться живым и что невозможно отнять у человека в самых невыносимых условиях – возможность мыслить и воспринимать жизнь. Его воля к смыслу жизни, наверное, и есть самое концентрированное восприятие своих возможностей субъекта, апробированное им самим в изобретенной человеком адской машине подавления и уничтожения.

Да, контексты разные, как и сам выбор.

Седентаризм – кочевники как исторический реквизит

Автор статьи - Элери Битикчи,
историк и философ, эсимдечи

Исследование «Ориентализма» Эдвардом Саидом в конце прошлого века выявило иерархические отношения между Западом и Востоком. Эта книга стала одним из определяющих направлений в постколониализме на десятилетия вперед. Большой акцент этот палестинский автор делал на отношения между Англией и Францией, которые колонизировали арабские страны. Отношение России к ее колониям остались вне поля зрения исследователя, поэтому другие авторы

старались дополнить эту тему.¹ В этих работах также уделяется внимание отношениям западного знания и «цивилизаторской миссии» в колонизации Центральной Азии.

Обсуждение вопроса ориентализма строится вокруг понятия «дискурс». Термин дискурс используется как форма политически или идеологически мотивированной подачи информации, которая превозносится как истинное знание.

Отсталость Востока «доказывается» «научно» и самое главное, без Запада эта отсталость никогда бы не была преодолена.

¹ Kalpana Sahni. "Crucifying the Orient. Russian Orientalism and the Colonization of Caucasus and Central Asia". Bangkok and Oslo: White Orchid Press, 1997; Adeeb Khalid, 'Russian History and the Debate over Orientalism'; Nathaniel Knight, 'On Russian Orientalism: A Response to Adeeb Khalid'; Maria Todorova, 'Does Russian Orientalism Have a Russian soul? A Contribution to the Debate between Nathaniel Knight and Adeeb Khalid'. Kritika, 1/4, 2000; David Schimmelpenninck van der Oye. "Russian Orientalism: Asia in the Russian Mind from Peter the Great to the emigration". Yale University Press, 2010; Vera Tolz. "Russia's Orient. The Politics of Identity and Oriental Studies in the Late Imperial and early Soviet Periods". Oxford University Press, 2011; "The Heritage of Soviet Oriental Studies". Eds. Michael Kemper and Stephan Conermann. Routledge, 2011.

Эти работы хотя и упоминают кочевников, но держатся в рамках концепции ориентализма, который в целом рассматривает взаимоотношения между Западом и колонизированным Востоком. Между тем отношение западной науки к кочевникам, их репрезентация в оседлых историографиях, гораздо сложнее, чем описание Востока в

колониальные времена. Образ кочевника сложился в древние времена, практически с началом самой истории и современная репрезентация кочевников ничем не отличается от той, которую мы можем найти в летописях Сыма Цзяна или Геродота.

Эту концепцию я назвал “седентаризм”. Почему так?

Эдвард Саид назвал свою концепцию по научному институту “востоковедения” (англ. “orientalism”), который на западе изучала Восток в колониальные времена. “Седентаризм” – это больше по географическому признаку, как, например, “евроцентризм” – европейский взгляд свысока на остальной мир. Здесь же взгляд оседлого мира на кочевников на протяжении всей истории взаимоотношений двух миров – оседло-центричный взгляд на кочевников.

Образ “дикого кочевника-разрушителя”, и, самое главное, его культивирование, было необходимым для самого оседлого мира с целью осознания собственной доброты, великодушия и цивилизованности.

Дикий и кровожадный кочевник существует не сам по себе, а как часть собственного конструкта самости оседлого мира, Себя – как цивилизованного и хорошего.

Из народной памяти, сказок, преданий все это переходит в письменные источники оседлых народов, которые сегодня имеют непосредственное влияние на тех историков, которые игнорируя археологические свидетельства, в написании историй кочевников используют авторитеты историков оседлого мира.

Кочевники становятся историческим реквизитом, который служит не для себя, а для главного героя на сцене истории.

Это очень хорошо видно по тому, как одно и то же слово применяется для “Себя” и для “Другого”. Слово «кочевник» сегодня имеет два основных смысла. Для западной аудитории термин «кочевник», особенно «цифровой кочевник» часто воспринимается положительно, символизируя мобильность и адаптивность в глобализованном мире.

Цифровой кочевник – это вершина современного высокотехнологичного мира, когда можно работать удаленно, вместе с коллегами онлайн вносить правки в документы, архитектурные проекты, видео. Он символ мобильности, адаптивности и духовности – его кочевка, простирается от йога-ретритов на Бали до комфортных коворкингов. За такого кочевника борются все страны, предоставляя простые условия получения визы, хотя они им не нужны. Цифровые кочевники, как правило, происходят из экономически развитых стран с сильными паспортами, которые позволяют им путешествовать без значительных ограничений. Такой кочевник легко входит в сообщество экспатов, релокантов (не путать с мигрантами), представляет собой привилегированную группу, связанную с высоким уровнем дохода, доступом

к технологиям и глобальной мобильностью. Этот кочевник придуман в современной западной культуре для себя и о себе.

В то же самое время существует Другие кочевники, которые придуманы для кочевых народов Евразии – жестокие грабители, примитивные дикари – угроза цивилизации. Это по примеру кочевников скопища орков называли «ордой». Эти кочевники тоже придуманы для себя и о себе. Этот глобальный образ кочевника, к которому мы привыкли, придуман в западной и других оседлых культурах для себя.

ДЛЯ СЕБЯ
И О СЕБЕ

Кочевники – идеальные антигерои, наилучший вариант «командной» работы в связке «Мы/Они». Африканские народы жили в Африке, коренные жители Америки жили в Америке, австралийские аборигены жили в Австралии. Они никого не трогали, жили в гармонии с природой,

пока к ним не пришли жестокие колонизаторы, поработили их, уничтожили их культуры, забрали их земли и ресурсы. Собственно современный образ «благородного дикаря» больше связан с этими народами, но не с кочевниками евразийских степей.

С кочевниками совсем другая история. Это идеальный Другой!

Антицивилизация.

Кочевники жили в Евразии в окружении оседлых соседей и постоянно угрожали уничтожить основы цивилизации, будь то хунну в Китае или гунны Атиллы в Европе. Здесь хорошо работает связка «Мы» – люди, носители цивилизации, «Они» – орды кочевников – варвары, полуживотные, кентавры, воплощение первобытного хаоса. Если есть свет, должна быть тьма. Если есть люди, то должны быть орки. Орки в литературе и кинематографе живут не для себя – это литературный реквизит, созданный для того, чтобы подчеркнуть все хорошие качества людей. Точно также кочевники в современной исторической научной литературе не кочевых народов – это исторический реквизит, который упоминают чтобы подчеркнуть трудный путь героев к цивилизации, победу света над тьмой, миропорядка над хаосом.

Когда побеждают зомби остаются супермаркеты, когда побеждают кочевники «ничего не остается». Они приходят из пустоты и оставляют после себя пустоту.

«Их родина была когда-то пустошью и обширной пустыней... они разорили земли Востока, причинив им ужасные разрушения, опустошив их огнем и резней... они сровняли с землей города, вырубали леса, снесли крепости, выкорчевали виноградники, растоптали поля и вырезали городских и сельских жителей» - писал о татарах Матвей Парижский в XIII веке.²

«Цивилизация Запада была спасена благодаря героической борьбе русского и других народов Восточной Европы». Это подчеркивал великий русский революционер-демократ Н. Г. Чернышевский, который писал: «Нет, не завоевателями и грабителями выступают в истории политической русские... а спасителями – спасителями от ига монголов, которое сдержали на мощной вые своей, не допустив его до Европы, быв стеной ей...».³

² Alfred J. Andrea. The Medieval Record: Sources of Medieval History. Hackett Publishing Company, 2020. "A Detestable Satanic People" Source 90. C. 336-39

Защита мира дорого обошлась защитникам. В России с середины XIX века популярна мысль о том, что монголо-татарское иго повлияло на укрепление деспотизма и отставание от Европы — об этом стали писать историки Сергей Соловьев («История России с древнейших времен») и Василий Ключевский («Курс русской истории»). *«Татаро-монгольское нашествие... задержало развитие страны и в дальнейшем послужило главной причиной хозяйственного и культурного отставания Руси от стран Западной Европы».*⁴ Даже положение женщин на Руси тоже ухудшилось после ига, «обыкновение бить жен позаимствовано от Татар»,⁵ а женский пол находился взаперти, как в мусульманских гаремах.⁶

Если нормальные люди развивают технологии чтобы развиваться, то кочевник делает это для того, чтобы ограбить своих оседлых соседей. Кочевник в бронзовом веке смог обуздать коня и создать новое вооружение. *«Пользуясь этим грозным оружием, можно было с успехом и грабить чужеродцев. Вся история кочевников-скотоводов была с тех пор историей военных столкновений и набегов. В пламени набегов и грабежей складывалась и крепла хищная воинственная аристократия».*⁷

Грабежи объяснялись тем, что кочевники были представлены как не производящая экономика. Следовательно накопление богатств могло происходить не от своей экономики, а от присвоения трудов оседлых соседей. Для этого был создан образ «чистых кочевников» без земледелия и постоянных поселений (городов).

В конце XVIII века в России распространяются идеи Адама Смита и Джона Миллара о четырех стадиях развития человеческих обществ: охота и собирательство, скотоводство, земледелие и коммерция. В лекции профессора Московского университета Семена Десницкого (1740 — 1789), утверждается, что подобное разделение на состояния идет с древнейших времен. Десницкий относил первые два состояния к первобытным народам, используя для них термин «aborigines», и утверждал, что «законы, права и правительства у них стали происходить» после того как люди *«у себя и селения завели, в котором соединении нужда научила их хлебопашеству и ограждению себя стенами для защищения от неприятелей».*⁸

Такие рассуждения постоянно обновлялись «современными теориями», которые бы подтверждали дикость и первобытность кочевников. В XX веке вместо Адама Смита приходит австралийский археолог Гордон Чайлд, который ставит в основу развития цивилизации, неолитическую революцию с переходом к земледелию и урбанистическую революцию с возникновением постоянных поселений.⁹

Из Геродота будут брать слова о том, что у скифов «нет ни городов, ни обрабатываемых земель», но не упоминание о скифах-землепашцах.¹⁰ Из китайских источников будут брать слова Сыма Цяня о том, что *«хунну передвигались в поисках воды и травы, у них не было обнесенных стенами городов и постоянного места для жилья, они не занимались обработкой полей»*, но «забудут» записи Шы Гу о том, что: *«В северных странах стужа рано наступает; и хотя неудобно сеять просо, но в земле гуннов сеяли».*¹¹

3 История СССР с древнейших времен до наших дней. Том II. Москва, 1966. С. 48

4 История СССР с древнейших времен до наших дней. Том II. Москва, 1966. С. 48

5 Терещенко А. В. Быт русского народа. Санкт-Петербург, 1848. С. 416

6 Костомаров Н. И. Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа XVI–XVII столетиях // Н. И. Костомаров, И. Е. Забелин. О жизни, быте и нравах русского народа. М., 1996. С. 81

7 История СССР с древнейших времен до наших дней. Том I. Москва, 1966. С. 48

8 Десницкий С. Е. Юридическое разсуждение о разных понятиях, какия имеют народы о собственности имения в различных состояниях общежителства. На высокаторжественный день рождения ея императорскаго величества всепресветлейшия державнейшия великия государыни императрицы Екатерины Алексеевны самодержицы всероссийския / Говоренное в торжественном Императорскаго Московскаго университета собрании апреля 21 дня 1781 года. Юриспруденции доктором и профессором Семеном Десницким. — М.: Унив. тип., у Н. Новикова, 1781 — 20 с. в кн.: «Избранные произведения русских мыслителей второй половины XVIII века». Т. I. (Москва, 1952) 270

9 Childe, V. Gordon. Man Makes Himself. Watts and Co. (London, 1936)

10 Геродот. История. Мельпомена. Книга 4. Ленинград, 1972

И эта “научность”, где есть “нужные факты” из реальных исторических источников, помогает создать образ “кочевника-скотовода в первобытном состоянии”, который без помощи извне никогда бы не достиг цивилизации и если бы не колонизация, то “до сих пор жили бы в юртах”.

Таким образом, седентаризм – оседлоцентричный взгляд на кочевников, породил образ кочевника, живущего без земледелия и городов. При этом научный седентаризм, опираясь на “нужные” факты из источников оседлых народов, которые уже тогда с предубеждением описывали кочевников. Авторитет европейской и российской науки, позволял навязывать эти знания, меняя сознание бывших кочевых народов, которые стали думать, что без колонизации они бы до сих пор кочевали и умирали в нищете и голоде.

«КАЛК
ЭНЕСИ»

Ат чабыш, кастык тил жана тегин таанытуу: «Каныкейдин Тайторуну чапканы»

Автор - **Мукарам Токтогулова**, филология
илимдеринин доктору, Борбордук Азиядагы Амери-
ка университетинин (БААУ) доценти, эсимдечи

Каныкей «Манас» эпосундагы баш каармандардын бири катары көптөгөн адабиятчылардын, фольклористтердин көңүлүн өзүнө буруп келет. Белгилүү окумуштуу Р. Кыдырбаева белгилегендей эпосто манасчылар «үзүлгөндү улаган, чачылганды жыйнаган» деген салттуу формуланы көп жолу кайталап, «Каныкей тууралуу жогорку нота менен гана айтышкан» (2013. 66-б.).

«Манас» эпосун изилдеген башка окумуштуулар да Каныкейдин образында эненин идеалы чагылдырылып, анын акылмандуулугун, үзздугун, сарамжалдуулугун ар убак баса белгилешет (Р. Кыдырбаева, С. Байгазиев, С. Мусаев, Н. Бекмухамедова ж.б.). Мындан сырткары кыргыз акындары, жазуучулары эпостогу ушул образга кайра-кайра кайрылып, адабияттын ар кайсы жанрларында азырга чейин чыгармаларды жаратып келишет (Жусуев, Эралиев, Сарногоев, Эрматов ж.б.).

Жыйынтыктап айтсак, жогоруда аталган илимий изилдөөлөрдө да, көркөм чыгармаларда да Каныкей совет адабиятындагы соцреализмдин элдүүлүк (народность) принцибине ылайык талданып, окумуштуулар «калк энесинин» (С. Мусаев), баатырдын идеалдуу жарынын образын ачып беришкен.

Бул макалада биз дагы бир жолу ушул каарманга кайрылып, Каныкейдин образын башка жагынан талдап көрсөк. Биринчиден, Каныкейди жеке инсан, аял катары карап, ушул эпизоддо анын патриархалдык коом менен кагылышуусун көрсөтөбүз. Башкача айтканда Каныкейге карата колдонулган кастык тилди талдайбыз. Экинчиден, бул эпизоддогу «санжыра», «текти билүү», «ат чабыш», «ураан», «сүрөөн» түшүнүктөрүнүн кыргыз маданиятындагы маңызын жана инсандын, элдин эркиндигин калыптандыруудагы ролун талдайбыз.

««САНЖЫРА»»

««СҮРӨӨН»»

Эркин эл же эркин инсан өтмүшүн билген, өткөн бабалары, тарыхы туралуу эс тутумун жоготпоо үчүн санжырасын билүүнү парз туткандыгын белгилейбиз.

Адегенде аталган эпизоддогу Каныкейдин абалынын өзгөчөлүгүн эскерте кетели. Эпосто Каныкей ар кайсы кырдаалдарда сүрөттөлгөн: бир эпизоддо жуучулар тынбай келип, атасынын даңкын ашырып турган хандын ашкан сулуу кызы катары сүрөттөлсө, дагы биринде Букарды курчоодон куткаруу үчүн эрлер менен чабышкан баатыр кыз катары, башка бир катар эпизоддордо хан Манастын камкор, сарамжалдуу, акылдуу жары, канайымы жана кеңешчиси катары көрүнөт. Ал эми Каныкейдин Тайторуну чапканы туралуу эпизодунда ал күйөөсүнөн жесир калып, Манастын аталаш туугандары зомбулук көрсөткөндө эли-жеринен качып, төркүнүнө башпаанек издеп келип, баласы Семетейди душмандардан коргоо үчүн инисине берет. Бул жолу Каныкей кыз кезиндегидей атасы Темиркандын хан сарайында эмес, элден обочо турган боз үйдө кайненеси менен күн өткөрүп жүргөн, басмырлоого кабылган мусапыр катары сүрөттөлөт. Ал күнү-түнү Тайторуну таптап, өз тамырын билбей бөтөн жер, бөтөн элде чоңоюп жаткан үүлүн элине кайтаруу мүдөөсү менен жашап келет.

Арийне, аталган эпизод эпостогу мекен, элге, жерге болгон сүйүүнү чагылдырууда борбордук орунду ээлейт. Манасчылар үчүн да бул окуянын мааниси зор. Каныкейдин Тайторуну чапканы залкар манасчы Саякбайдын өзгөчө эмоционалдүү айткан эң сүйүктүү эпизоду болгондугу баарына эле белгилүү болсо, жаш манасчылардын дээрлик бардыгы айтуучулук практикасын үшүл эпизод менен баштагандыгын, мүмкүн, көпчүлүк анча деле этибар албай келгендир.

Патриархалдык коомдогу «намыс», «уят» түшүнүктөрү: ат чабыш жана ураан

Аталган эпизоддо негизги конфликт катары патриархалдык нормаларды бекем сактаган Букардагы сегиз хандын коому менен Тайторуну чабам деп чыккан Каныкейдин кагылышын атасак болот. Бул конфликтин чыңалышы патриархалдык коомдогу баалуулуктар менен аялга карата стереотиптерди так чагылдырып берет.

Окуя өтүп жаткан коомдогу «уят», «намыс» түшүнүгүнүн аялдын жүрүм-турумуна байланышта чечмелениши патриархалдык нормалардын түпкү маани – маңызын түзөт.

Бедуин аялдарынын поэтикалык ырларын изилдеген антрополог Абу Луход (Абу Луход, 2016) белгилегендей, аялдын жүрүм-туруму салттуу маданияттарда уят түшүнүгүнө түздөн-түз байланышып, үй-бүлөнүн, уруунун, анын ичинде үй-бүлө башчысы болгон эркектин аброюна, намысына таасир этүүчү нерсе катары түшүнүлгөн. Андыктан патриархалдык коомдо эркек намысты

коргоочу катары мүнөздөлүп, аялдын жүрүм-турумун тыкыр көзөмөлдөгөн. Аялдын «жосунсуз» жоругуна үй - бүлөнүн башчысы жоопкерчиликтүү болуп, ар - намысты коргоочу киши катары (атасы, күйөөсү, агасы), аялдын шектүү иш-аракеттерин тыйып, керек учурда жазалоого да укуктуу болгон.

Борбор Азия элдеринин, анын ичинде кыргыз элинин салттуу турмушунда да, аялдын жүрүм-туруму уруунун же үй-бүлөнүн аброюна, намысына

таасир этүүчү нерсе катары көзөмөлдөнүп, «кызга кырк үйдөн тыюу» деген эреже аркылуу туюндурулган. Дал ушул жактан алганда

«Каныкейдин Тайторуну чапканы» окуясы патриархалдык коомдун табиятын реалдуу чагылдырып берген.

Аталган эпизоддо Каныкей Манастын душманда-рынан төркүнүнө кайненеси, колундагы баласы менен качып келет. Уулу Семетейдин өмүрүн сактап калуу үчүн агасы Ысмайылга баласын кайра албай турган болуп, ырымын жасап, шерт кылып берген. Бирок уулу эрезеге жетип, 12ге толгондо өз убадасын бузуп, Семетейди эл-жерине кайтаруу үчүн төлгө кылып, Тайторуну чапканы турат.

Чоң жыйында, көп эл катышкан ат чабышка аялдын минтип чыкканы ошол коомдо жосунсуз жорук катары бааланат. Ошондуктан Каныкейдин ат чабышка катышуусуна сегиз хан эле эмес, өз атасы, иниси, баласы Семетей да каршы чыгат. Ат чабышка негизинен эркектер чыгышып, алдыга озгондорун эл жабыла ураан чакырып, баатыр катары сүрөп турушкан. Ат чапкан азаматтын уруусунун аты ураан, сүрөөн катары айтылып, эл алдынды ошол элдин аты чыгып, жеңиши тастыкталып, биримдиги даңазаланган. Албетте, салттуу

коомдо ат чабуу, ураан чакыруу, элдин намысын коргоо эркектерге ыйгарылган бийик милдет болгон, аял затына мындай бийик максаттуу иштерди ишенип тапшыруу өтө эле сейрек жана өзгөчө учурларда гана учураган. Ошондой бир мисалды салыштыруу максатында карап көрсөк.

Ат чабыш жана ураан менен сүрөөндүн мааниси

2016 - жылы чыккан Д. Керимовдун «Айкөл Манас оюндары» китебинде «Айкыз кемпирдин ат чапканы» деген кыскача баян бар. Ал окуянын мазмуну биз талдап жаткан эпизоддогу окуяга бир топ жакын. Ат чабышка чыккан Айкыз кемпирдин максаты кырылып калган уруунун атын ураан кылып чакыруу менен, чачылып калган Кара Саадак уруусунун өкүлдөрүн топтоп бириктирүү, үзүлгөнүн үлөө болгон. Кыскача окуяны баяндай кетели.

Кокон хандыгынын доорунда Баткен тоолорунун койнунда **Кара Саадак** деген урук жашайт. Жаздын бир жамгырлуу түнүндө айылды көчкү басып, эл кырылып калат. Ошондо ал уруудан бир гана жалгыз бой кемпир Айкыз тирүү калып, чачын жулуп, элин жоктоп боздоп отуруп калган экен. Бир күнү айылдын саяпкери Кокондогу ат чабышка таптап жүргөн Каракашка аргымак кишенеп тоодон түшүп келет. Кайгыдан ойгонгон Айгыз кемпир абышкасынан калган ээр токумду алып чыгып, күлүктү Кокондогу ат чабышка таптап баштайт. Мезгили келип Кокондо ат чабыш башталганда, Айкыз кемпир Каракашканы өзү чабуу үчүн **улуктардан уруксат алып**, боз балдарга кошулуп ат чабат. Кемпирди көрүп күлгөндөр да, боору ооругандар да болот. Ошол чоң маарекеде **Каракашка аргымак алдыга оозуп чыкканда, ат үстүндөгү эбелектей Айкыз кемпир «Кара Саадак! Кара Саадак! Кара Саадак!» - деп ураан таштап келатты...** Мына ошондо «Кара Саадак эле Кара Саадак!» деп айкырык салып, **төрт-беш атчан энени сүрөп калышат**. Кемпирдин жашы жамгырдай төгүлүп, «Кайран Кара саадак тукуму бар турбайбы, **өлгөн эмес турбайбы!**» деп соолуктайт. (50-51 б).

Эгерде жогорудагы эки ат чабышты салыштырсак, бир катар окшоштуктар менен айрымачылыктар байкалат. Аны таблица түрүндө минтип элестетсек болот.

Каныкейдин ат чапканы (айрымачылык)	Окшоштуктар	Айкыз кемпирдин ат чапканы (айрымачылык)
Уулuna элин таанытуу, тегин билдирүү, элине кайтаруу үчүн ат чабышка катышат	Улут же эл кризистик кырдаалга түш келгенде ат чабылат	Кырылган уруктун атын чыгаруу үчүн, тирүү калгандарын табуу, бириктирүү үчүн ат чабат
Кыргыздын, Манастын, Таластын атын ураан кылып чакыруу	Эки мисалда тең ураан чакырылат	Уруктун атын ураан кылып чакыруу
Ат чабышка Каныкей атты таптап, алып чыгат, өзү ат чаппайт	Максаттары: элдин, уруктун атын чыгаруу, аны жоголуп кетүүдөн сактоо, ураандары окшош	Атты өзү чабат, ураанды өзү чакырат
Ураанды Семетей айтып жана атты Манас баштаган бабалардын арбактары сүрөйт	Каныкей менен Айкыздын элдин, жеке адамдын аң-сезимин ойготуу, өздүгүн, тамырын таанытуу максатары орундалат	Атты ар жакта чачылып жашап жүргөн Кара Саадактар сүрөп, Айкыздын ураанына кошулат
Ат чабышка чыгуу үчүн Каныкей атасынан уруксат сүрайт, бирок макулдук берилбейт	Ат чабышка чыгуу үчүн экөө тең уруксат сүрайт	Ат чабышка чыгуу үчүн Айкыз улуктардан уруксат сүрайт, макулдук алат

Жогорку эки окуяда ат чабыштын жана ураан менен сүрөөндүн мааниси кандай чагылдырган-дыгына көңүл бурсак. Эки учурда тең ат чабыш бүтүндөй эл кризистик кырдаалга кептелип турган учуруда чабылып, биринде кырылган элдин учун улоо максат кылынса, экинчисинде тегин билбей «дене күл» болгон Семетейге элин, жерин, ата-бабасын таанытып, элине кайтаруу, башчысы

жок алсырап турган элдин мүдөөсүн орундатуу болгон. Эки учурда тең, патриархалдык нормаларга ылайык, аялдар ат чабуу **үчүн уруксат сурайт**, биринде улуктарга кайрылса, экинчисинде макулдук сурап атасынын (эл башкаруучунун) алдына барат.

Чоң жыйында, көп уруулур, түрдүү элдер катышкан жарышта элдин атын ураан кылып, алып чыгуу, аны чогулгандарга жар салуу, ал элдин өкүлдөрүн ошол чакырылыган ураан алдында бириктирип, духун көтөрүү – ат чабыштагы негизги максат. Ошондуктан боз балдар менен ат чабышта жарышып келаткан Айкыз кемпир өз уругунун атын айтып, *«жашын жамгырдай төгүп»*, *«Кара саадактап»* ураан чакырат. Кемпирдин урааны Кара саадактарга жетип, күлүктү жеңишке жеткирүү үчүн биригип, сүрөөн кылышат. Кырылып, жок болду деген Кара саадактын чачылгандары бир ураан алдында биригип, кайра курала баштаганын сүрөөн көрсөтөт.

Ал эми Каныкейдин окуясында, кырдаал андан да трагедиялуу жана курч берилген, өз тегин билбей жашап жаткан Семетейге эли Кыргыз, жери Талас, атасы Манас экендигин таанытуу эки тараптын бала үчүн болгон тымызын, бирок айыгышкан күрөшүүсү шартында өтөт. Кеп кулчулук же эркиндик туралуу жүрүп жатат. Аталган кырдаал эки элди эле эмес, ата менен кызын, жатындаш бир туугандарды, эне менен баланы эки тарапка бөлүп, каршылаштырат. Ат чабышты төлгө катары

сыпаттоо да ошол күрөштүн курчтугун белгилейт, анткени баардык маселени бир гана ат чабыш чечет, башкача айтканда бул - төлгө.

Күлүктү Каныкей чаппагандыктан, ураан, менен сүрөөн башкача шартта ишке ашат: ураанды Каныкей эмес, Семетей айтып (Ысмайылдын Семетейге *«Тайтору алдыга чыкса, Манастап ураан чакырып, сүрөп кел»*,- дегенин эске алганда), сүрөөндү Манас баштаган ата-бабалардын арбагы жасайт. Башынан эле ат чабуу идеясын аксакал Бакай тапшырма кылып айтып, Каныкейге Тайторуну берип, Сарытазды артынан жөнөтөт. Ошентип, ат чабыш Букарлыктардын Семетей үчүн болгон тымызын (башкаларга Семетейдин тою деп, ал эми жашыруун *«Манастын ашы»* болсун дегендери) душмандык күрөшүнө каршы уюштурулган иш-аракет.

Жыйынтыктап айтсак, эки мисалда тең аялдар ат чабышка өзгөчө кыйчалыш учурда чыгып жатат, биринде табият кырсыгынан улам ат чабар эркек калбай, журт түгөл кырылганда аял эл жүгүн улуктардын уруксаты менен аркалап чыкса, экинчисинде жеке инсандын (Семетейдин) өз тамырын, эли-жерин унуттуртуп, ошонун натыйжасында улутун алсыздандырып, элдин атын өчүрүүгө багытталган жаттардын иш-аркетинде каршы Каныкей (аял, эне) Бакайдын, Сарытаздын, демек патриархаттын насааты, колдоосу менен чыгып жатат. Айрымасы,

эпосто аялдын «патриархат менен келишип» (Кандиоти), «жаңы ролду» колуна алгандыгы гана эмес,

ал коомдогу аялдын жүрүм-турумуна, үй-бүлөлүк абалына карата стереотиптүү көрүнүштөрдү, кемсинтүүлөрдү да кылдат чагылдыргандыгында.

Кастык тил: патриархалдык коомдогу аялга карата стереотиптер

Манастын жоого кийчү кийимин кийип, курал-жарагын асынып, ат чабышка келген Каныкейдин элесинде жоокердик, баатырдык сапаттар айкын көрүнгөнү менен, сегиз кандын коому аны кабыл албайт. Саякбай манасчы «оозунан жалын төгүлүп, арстан менен кара чаар кабылан колдоп, курал, жабдыктарын жаркылдатып» Тайторуну ат чабышка алып келе жаткан Каныкейди кадимки баатырдай элестетип, минтип сүрөттөйт:

*Энекең Тайторуну жетелеп,
Касабасы калкылдап,
Жабдыгынын баарысы
Бой-боюнда жаркылдап.
Көргөндүн көөнү бөлүнүп,
Сөлөкөтү сөөлөтү,
Илгерки эр Манастай көрүнүп.
Кара чаар кабылан,
Капталында чамынып,
Кайран жеңең долуну
Каймана* колдоп алыптыр.
Чолок чаар арстан,*

*Жандай салып чамынып,
Жана колдоп алыптыр.
Каарданса жеңеңдин
Кабарынан жан чыгып,
Жүзүн карап олтурсаң,
Эки беттин ортосу
Бир байпактык түк чыгып.
Оозунан жалын шыркырап,
Каалгадай кайран тиш,
Таруудайдан быркырап,
Оозунан жалын төгүлүп,
Опол* тоодой көрүнүп.*

Адегенде Каныкейди тааныбаган сегиз хан анын сөөлөтүнө, эр мүнөзүнө баа берип, абдан таасирленгендиктен хан кылып шайлап алчу эр экендигин айтышат:

*Катындыгын билбестен,
Букардагы сегиз кан
Как жарылып дыркырап,
Эки колу боорунда
Баарысы, салам айтты чуркурап,
Ак селдечен кожосу*,
Дарс* окуган молдосу.*

*Көк ала сакал карысы,
Бирөө эмес, ошондо
Букарлыктын баарысы.
Баспай Букар сандалып,
Катындыгын билбестен
Жеңекеңе таң калып,
Букарлыктын далайы*

Бул саптардан көрүнгөндөй «эки колун бооруна алып», таңданган Букарлыктар келе жаткан атчандын сөөлөтүнө суктанып, таазим кылышат. Бирок качан гана анын Каныкей экендигин, эркек эмес, аял экендигин билгенде, аялга туура келбеген «уят иш» кылгандыгын айтып, каршы чыгышат. Сегиз хан эпосто патриархалдык коомдун топтомо образы десек болот. Алардын аялга карата мамилеси Каныкейге карата колдонулган **кастык тилинен** айкын көрүнөт. (Кастык тил - бул башка адамга карата жек көрүү, басмырлоо, кемсинтүү үчүн колдонулган сөздөр же фразалар. Кээ бир коомдордо андай басмырлоо сөздөрү азчылыкка же төмөнкү класстарга карата колдонулуп, коомдогу расалык, гендердик, класстык теңсиздикти көрсөтөт).

Каныкейдин Тайторуну чапканы тууралуу эпизоддо кастык тилинин мисалдары жыш кездешип, патриархалдык коомдогу аялга карата басмырлаган, кемсинткен мамилени көрсөтөт. Аялдын эл алдына чыгып ат чабышка катышканын уят көргөн сегиз хан Каныкейди басмырлап, кастык тилин колдонуп, «ары жок», «уятсыз», «бузулган», «эсирген», «ээликкен» деп тилдешет.

*Букардын каны Темиркан
Бузулган кызын тыйсачы!
Адырмак талын кыйсачы,
Букардын каны Темиркан
Ары жок кызын тыйсачы!
Тыйылбаса бу кызы
Сегиз кан элин жыйсачы,
Же бирөөгө нике кыйсачы.*

Андан сырткары сегиз хандын сөздөрүндө «катын», «ургаачы», деген сөздөр терс мааниси күчөтүлүп, аялдын табияты кемчилик катары сыпатталып, «канчык» деп басмырлап, жеңилсинтип, Каныкейдин ат чабуу аракетин айыпташат:

*Эптеп эрге тийүүгө
Эр кыдырып жүрүүгө,
Бу, канчык, кумар болуп
калыптыр.*

Кээ бир басмырлоочу сөздөр Каныкейдин социалдык абалына да байланышып, аны «жесир», «тентиген» деп кемсинтишет. Салттуу коомдо төркүнүнө кайтып келген жесир аялдын орду өтө төмөн болгондугун да бул эпизод таасын чагылдырган.

Патриархалдык нормаларга ылайык аялдын баскан-турганына үй-бүлөдөгү эркек жоопкерчиликтүү болуп, анын жүрүм-турумун көзөмөлгө алган. Антпесе аялдын «туура эмес» жүрүм-туруму аркылуу эркектин да аброю түшөт деген түшүнүк болгондугун жогоруда башка маданияттарды изилдеген окумуштуулар белгилегендигин айтып өттүк. Ал илимий жыйынтыктарда эскерилгендей, аялдын жүрүм-турумуна күйөөсү, ал эми кызды-

Эпосто Каныкейдин элге чыгышы, ат чабышка катышканы атасын, инисин, баласы Семетейди да ардантып, намысына тийгендиги баяндалат. Атасы Каныкейге таарынып:

*Эбин таап көйнөк кие албай,
Эптеп эрге тие албай.
Эл кыдырып чыр баштап,
Эсепсиз уят бир кылды,-
деп намыстанат.*

Иниси Ысмайыл болсо:

*Тайган итттей желди эле
Манас кандан айрылып,
Кечээ, канчык Таластан
тентип келди эле.*

кына-атасы же агасы жоопкерчиликтүү болгон. Сегиз хан да ат чабышка келген Каныкейди көрүп, атасына барып арызданып, кызын тыйып койсун деп буюрат:

*Таксыр, жаман көрсөң, жаман көр,
Будурмак талың кыйып ал,
Бузулган кызың тыйып ал!*

*Эй, Каныкей, кулунум,
Атыңдын оозун бура тур,
Абийирип кетти Каныкей
Алдыңкы жерге тура тур,- деп,
кызы ат чабышка катышып,
атасынын абийирин кетирип
атканын айтат.*

Ал эми Семетей минтип арданат:

*жесир жүрүп бул эжем,
Желигет деген эмне?
Эркек киймин кийинип,
Ээлигет деген эмне?
Угуп алып тардыгып,
Ушинтип бала ардыгып.*

Ал тургай Каныкейдин жүрүм-туруму сегиз хандын пикиринде көзү өткөн Манастын намысына да шек келтирип, анын арбагын кордоо катары сыпатталат:

*Таалайлуу Манас шер эле.
Далай жердин баарысын,
Азат кылган эр эле.
Арбагын кордоп отурган
Ушул өңдүү ургаачы
Эгерде гана эки болобу?!*

Ошентип, «Каныкейдин Тайторуну чапканы» окуясындагы жыш колдонулган кастык тил патриархалдык коомдогу аялга карата стереотиптердин реалдуу чагылдырылышы десек болот.

**Атанын текти таанытуу милдети:
Сарытаздын ролу**

Эпосто Семетейге тегин таанытуу да патриархалдык нормаларга ылайык ишке ашырылат. Баласына тегин биринчи болуп билгизүү да Каныкейге жүктөлбөйт. Алгач Семетей өз тегин Бакайдын тапшырмасы менен Каныкейдин артынан келген Сарытаздан угат. Семетейге тегин билдирүүнүн, аны элине кайтаруунун жол-жобосун С. Каралаев-

дин вариантында Бакай аныктайт. Кимге кандай милдет жүктөлөөрүн Бакай Каныкейди качырып жатканда эле айтат. Тайторуну Семетей 12ге толгондо төлгө кылып чабууну да Каныкейге Бакай тапшырма кылып берет. Башка вариантта бул тапшырманы Манас Каныкейге өлөөрүндө керээз кылып айтат.

Кыргыз элинде текти таанытуу атанын милдети болуп, санжыраны да негизинен аталар айтышкан. Тегин билбөө кыргыз дүйнө таанымында кулчулук менен барабар болгон. «Семетей» эпосунда бекеринен Сарытаз:

*Астындагы мингени
Темиркандын тулпары,
Колундагы кылычы
Ысмайылдын болоту*

болуп, бейкапар жүргөн Семетейди «Темир-
кандын кулу» деп атабайт. Болбосо Семетей эч
нерседен кем эмес, баккан атасы Ысмайыл менен
таятасы аны такка отургузууга даярданып жүрөт,
бирок Сарытаз үчүн ал - атасы Манас, жери Талас
экендигин билбеген «дене кул».

*Таласта кыргыз эл кандай?
Кан атаңды тааныбай,
Тентип жүргөн сен кандай?
Кашатка тиккен тал кандай?
Канзаданын баласы
Качып жүргөн жөн кандай?
Жетим, кул тентектик кылар
жөн кандай?*

*Теги жетим угуп көр
Тегиз кыргыз эл кайда?
Буудан Манас уулу элең
Букарга тентип конупсуң,
Жашың он экиге келгенче,
Таятаң Темиркандай митаамдын
Дене кулу болупсуң.*

«Дене кул» деген сөз мааниси жагынан «ман-
куртка» жакын, анткени Семетейдин жашоосун
да башкалар башкарат, ал да манкурт сыяктуу
Каныкей өз энеси экендигин билбей өлтүрүүгө
даяр болот.

Тегин, өздүгүн билбеген адамдын жашоосу жалган, бардык баалуулуктардан куру жалак калып, маңызсыз эсептелет.

Каныкейди да баласынын жалган жашоосу тынч
койбой, ага чындыкты таанытуу үмүтү менен,
жанын үрөп Тайторуну таптайт. «Эчак өлгөн жан
эле», -деп баласын элине кайтаруу үчүн кайра-
дан үмүтү жанып, ат чабышка чыгат.

Ошентип, Каныкейдин Тайторуну чапканы оку-
ясында Каныкейдин эрдиги башка эпостордогу

Жаңыл Мырза, Кыз Сайкал жана «Манастагы»
Оронгу, Карабөрк, Күялы ж.б.у.с. аял баатырлар-
дан айрымаланып, каршылашкан жоокер менен
согушууда эмес, өз элин, жерин, тегин билбеген
уулу Семетейге өз тегин таанытууда көрүнөт.
Каныкейдин ал максаты да патриархалдык коом-
дун жол-жоболоруна ылайык ишке ашырылат.
Семетейдин өз тегин алгач Сарытаздан

уккандыгы, б.а. эркек каармандан уккандыгы кыргыз элиндеги санжыра айтуу, текти таанытуу байыртадан аталарга милдет катары жүктөлгөн парз болгонун айгинелейт. Жазуучу А. Көкеева “Сарытаздар кайда?” деген макаласында аталардын ушул милдетинин мааниси терең экендигин, бирок азыркы кезде унутулуп баратканын айтат. Бала тарбиялоого аталар катышпаганда (ажырашуудан же башка себептерден улам) балдардын өз теги менен байланышы үзүлүп, тамырысыз дарактай алсызданып өсүшөрүн жазат. Көкеева: «Бир тукумда бир Сарытаздай киши болуп, элдин нарк-насилини, урук-тукумунун, улутунун

келечегин ойлогон, руханий байлыгын, ар-намыстуулугун сактап, кайда болсо да өзүнүн урпагын кор кылбай, эсептеп, түгөлдөй жүрсө. Семетейди намысына келтирген, ата-журтуна, эли жерине баатыр катары кайрып берген киши да ошол нарктуу, ошол эстүү Сарытаз эмес беле», - деп бүтүм чыгарат. Жазуучунун оюнда түпкү тегин, демек тарыхын билген бала кеңири «канат-бутак жайып өскөн тамыры терең дарактай болуп өсүп, өзүнүн да келечекке жоопкерчилигин сезип, мүмкүнчүлүгүн билип, айланасындагы адамды баалап, адамзатты сыйлаган» муун болорун айтат. Дагы кошумчалай кетсек,

тегин билүү – бул өздүгүн, тарыхты билүү,

демек башкалардын үстөмдүгүнөн эркин болуу дегенди билдирет эпосто. Салттуу маданиятыбызда

өткөндү унутпоо, эсте тутуу

билим эле эмес, милдет катары тутулганын айтсак болот. Санжыра ошондой эс тутумду калыптандыруучу билим. Ошентип, эпосто аталган эпизод буга чейин илимпоздор белги-легендей калк энесин даңазалоо менен бирге эле, нарк-насил, санжыра түшүнүктөрү аркылуу кыргыздардын маданиятындагы эс тутум, инсандын жана элдин эркиндиги туралуу идеяны чагылдырат.

Адабияттар

1. Алагушев 12-май, 2004. Эл энеси Каныкей. Азаттык
<https://www.azattyk.org/a/1223610.html> Саякбай Каралаевдин айтуусунда «Узун чачтын ыктуусу, ургаачынын мыктуусу, кең көйнөктүн тазасы, ургаачынын пашаасы» делип мүнөздөлгөн Каныкей.
2. Байгазиев С. (2015). Манас менен Каныкей-мекенчилдиктин идеалы жана рухий сулуулуктун улуу өрнөгү. 1-басылышы. Бишкек: ЖЧК Алтын Принт басмаканасы.
3. Байгазиев С. 2021. «Каныкей корпоративдик, коллективисттик моралга тарбияланган инсандын жогорку тиби.» Кутбилим. 11.03.2021/
<https://kutbilim.kg/analytics/inner/kanykey-ala-tooluk-kyzdardyn-ruhiy-adeptik-idealy/>
4. Бекмухамедова Н. Х. Эволюция женских образов эпоса «Манас». Бишкек: Эркин Тоо, 1997.
5. Бекмухамедова Н. Х. Образ Каныкей в типологической системе женских образов эпоса «Манас». Тезисы международного научного симпозиума, посвященного 1000-летию эпоса «Манас». - Бишкек, 1995. - с. 87-88.
6. Кыдырбаева Р. З. Генезис эпоса «Манас». Фрунзе: Илим, 1980.
7. Кыдырбаева Р. З. «В начале было слов»... Бишкек, 2013.
8. Мусаев С. «Каныкейдин образы» "Манас" эпосунун элдүүлүк проблемасына карата» Ф. - 1964.
9. Керимов Д. «Айкөл Манас оюндары». Бишкек. Улуу тоолор. 2016.
10. Көкөева Айсулуу. Сарытаздар кайда. «Асылзат» гезити, №15, июнь, 2002.
11. Abu-Lughod, L. (2016). Veiled sentiments. University of California Press.
12. Ismailbekova, A., & Megoran, N. (2020). Peace in the Family is the Basis of Peace in the Country: How Women Contribute to Local Peace in Southern Kyrgyzstan. Journal of Intervention and Statebuilding, 14(4), 483-500.
13. Ismailbekova, A. (2016). Constructing the authority of women through custom: Bulak village, Kyrgyzstan. Nationalities papers, 44(2), 266-280.
14. Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with patriarchy. Gender & society, 2(3), 274-290.
15. С. Жусуев. Каныкей тууралуу чыгармалар.
16. Сарногоев, Б. (1973). Тандалган чыгармалар: Ырлар, поэмалар. 1-басылышы. Фрунзе: Кыргызстан басмаканасы. «Кайран энем Каныкей, Букар кызына».
17. Эрматов, Э. (1968). Махабат: ырлар, поэмалар, трагедия. 1-басылышы. Бишкек: Эркин Тоо басмаканасы. Сүйүү.
18. Эралиев. Каныкейдин көз жашы.

II БӨЛҮМ.

МЕНИН ТАРЫХЫМ, БИЗДИН ЭС

ГЛАВА II.

МОЯ ИСТОРИЯ, НАША ПАМЯТЬ

«Каакым метафорасы: репрессия жана үй-бүлөлүк эс тутум»

Автор - Гулзат Алагөз,
Эсимде платформанын изилдөөчүсү,
тарыхчы

«Каакымдар/Одуванчики» П. А. Белов, 1987 г.

Бир нече жыл мурун дал ушул «Каакымдар талаасы»¹² аттуу сүрөттү көрдүм эле. Алгач эле талаада жайнап турган гүлдөр көзгө урунган эле. Бирок көп өтпөй, бул көрүнүш бүтүндөй бир доордун кайгысы экени маалым болду. Талаадагы ар бир каакым, ар бир гүл адамдын тагдыры, ал эми гүлдөрдү тебелеп өткөн «чоң чокой» ошол кездеги бийликтин, зор мамлекеттин символу экенин түшүндүм. Бир каакымдын үзүлүшү бир өмүрдүн өчүшүн, анын «уруктарынын» чачырашы сүргүнгө айдалган туугандарды, жоголгон жакындарды, үзүлгөн муундарды элестетет. Бул образ аркылуу

мен репрессия
жылдарында адам өмүрү
кандай морт жана
коргоосуз болгонун
жүрөгүм менен сездим.

12 «Каакымдар/Одуванчики» П. А. Белов, 1987 г.

Бул сүрөт мага чоң таасир калтырды, анткени дал ошол «каакым талаасы» сыяктуу көрүнгөн кургак статистиканын артында тирүү адамдардын кайгылуу тагдырлары жатат.

«КУЛАК»

Чоң атаңыз же чоң энеңиз **«кулак»**, **«эл душманы»** же **«согуш туткуну»** деген айып менен жазаланып, өлүм жазасына кесилип же бүтүндөй үй-бүлөсү менен сүргүнгө айдалып кеткенин элестетиңизчи. Алардын ысымдары «чоң китептерден» өчүрүлүп, тагдырлары тууралуу эч ким билбей калган. Ушул көмүскөдө калган үнсүз тагдырларды ким эскерет?

«ЭЛ ДУШМАНЫ»

Дал ушул суроо мени тарыхчы катары кулакка тартуу саясатын жана анын айынан Кыргызстандын аймагынан Украинага сүргүнгө айдалган үй-бүлөлөрдүн тагдырларын изилдөөгө байлады. 2021-жылдын күзүндө биз Херсон, Одесса, Киев архивдеринде иштеп, 1930-жылдардагы сүргүн тууралуу чоң көлөмдөгү документтерди Кыргызстанга алып келдик¹³.

Изилдөөлөрдөн кийин жүздөгөн үй-бүлөлөр бизге кайрылып, сталиндик доордо репрессияга кабылган ата-бабалары тууралуу маалымат издешти. Кээ бири согушка кетип, дайынсыз болуп кайтпай калган ата-тегин издеп кат жолдошсо, айрымдары кеңсебизге чейин келишти. Кыргызстанда ошол доорго тиешелүү көптөгөн документтер бүгүнкү күнгө чейин жабык бойдон калууда. Ар бир кайрылуу мен үчүн жөн гана архив документи эмес, жоголгон кайгылуу тагдырлар менен унутулган ысымдарды кайра кайтаруунун жана аларды актоонун маанилүүлүгүн көрсөттү.

XX кылым – чоң жоготуулардын, тарых тамырынан өзгөргөн мезгил. Бул доор кыргыздар үчүн да жеңил болгон жок. Үркүн, репрессиялар, кулакка тартуу саясаты, сүргүндөр, согуш, туткундар, «басмачылык кыймыл» – бул окуялар жүз миңдеген өмүрдү кыйып, муундардын үзүлгүс жибин үзүп таштады.

Ушундай нары зор, нары оор тарыхый окуяларды, трагедияларды эстегенде, тарых китептеринде кургак статистика болуп көрүнгөн сандар чынында көмүскөдөгү адам тагдырлары экенин аңдоо керек.

Ар бир сүргүн – бир үй-бүлөнүн ажырашы, ар бир репрессия – бүтүндөй тагдырлардын талкаланышы, жок болушу.

Тарыхый чоң процесстердин артында адам тагдырлары, унутулуп кете жаздаган, бирок ооздон-оозго өтүп сакталган же сакталбай калган эскерүүлөр жатат.

Мамлекеттик расмий тарых эске албаган учурда дал ушул «кичине тарыхтар» (микротарыхтар) өткөндү эскерүүнүн негизги жолу болуп калат.

13 “Эсимде” изилдөө аягына чейин түзгөн архивдик базасы: <https://ru.esimde.org/archives/open-list>

Француз социологу Морис Хальбвакс¹⁴ белгилегендей, ар бир эскерүү өз алдынча жашабайт: ал коом ичинде, эл арасында калыптанат. Бир үй-бүлөнүн тагдырын угуу жетишсиз, анткени ал башка үй-бүлөлөрдүн баяндары менен кошулганда гана толук сүрөтү ачылат. Кыргызстандагы репрессия жылдары дал ушундай: ар бир эскерүү, ар бир үй-бүлөнүн унутулган тарыхы биригип келип, бүтүндөй коомдун эс тутумуна айланат.

Немис изилдөөчүсү Ян Ассман¹⁵ эс тутумду эки катмарга бөлөт. Биринчиси: коммуникативдик эс

тутум – бул чоң ата, чоң энелерибиздин оозеки эскерүүлөрү, ал эми экинчиси: маданий эс тутум – архивдерде, китептерде, эстеликтерде сакталган мурас.

Бул экөөнүн байланышы өтө маанилүү. Документтер тирүү эскерүүлөр менен кошулганда гана өтмүштүн толук сүрөтү жанданып чыгат. Хальбвакстын «**жамааттык эс тутуму**» менен Ассмандын «**эс тутум катмарлары**» үй-бүлөлүк тарых менен иштөөнүн таянычы болуп, ар бир жеке тагдырды улуттук эс тутумдун бир жиби катары ачып берет.

Үй-бүлөлүк тарых – бул жөн гана өтмүштү казуу эмес, бүгүнкү күн менен келечекти бириктирген көпүрө.

Ар бир эскерүү, ар бир үй-бүлөнүн баяны чоң тарыхтын майда учкуну сыяктуу. Ошол учкундар чогулганда гана биз өткөндү толук көрө алабыз. Архивдеги кургак саптарга тирүү үн кошулганда, тарых китеп эмес, жандуу, чындыкка жакын эс тутумга айланат. Тарых «төмөндөн» жазылганда гана ал «жалаң үстүнөн түшүрүлгөн өкүмдөрдүн» жыйындысы болбойт, тескерисинче, жашоо-түрмүштүн ичинен чыккан тирүү үнгө айланат. Жогорку бийликтин буйруктары, отчеттору жана мыйзамдары канчалык маанилүү болсо да, алар кадимки адамдардын күнүмдүк азабы менен кубанычын, жүрөк сыздаган жоготуусун көрсөтө албайт. Төмөндөн тарых жазуу ошол көмүскөдөгү үнсүз көпчүлүктүн ордун толтуруу, чоң тарыхты толуктоо дегенди билдирет. Ал элдин эс тутумун, «майда» деп эсептелген, бирок коомдук

тажрыйбанын өзөгүн түзгөн тагдырларды жарыкка чыгарат.

Ошондо гана тарых «жогоркулар айткан чындык» эмес, жалпы элдин эсинде калган ар түрдүү үн, ар башка көз караштар менен байытылган чыныгы коомдук эскерүү болуп калат.

Тарыхты жандуу кабыл алдыруу үчүн ошол «кичине тарыхтарга» – жеке адамдардын жана алардын урпактарынын эскерүүлөрүнө кайрылуу маанилүү. Алар документтерде жазылбаган, бирок элдин эсинде жашап калган үнсүз трагедияны ачып берет. Мына ошонун айгагы катары төмөндө эки кыргыз үй-бүлөсүнүн тагдырын карап көрөлү.

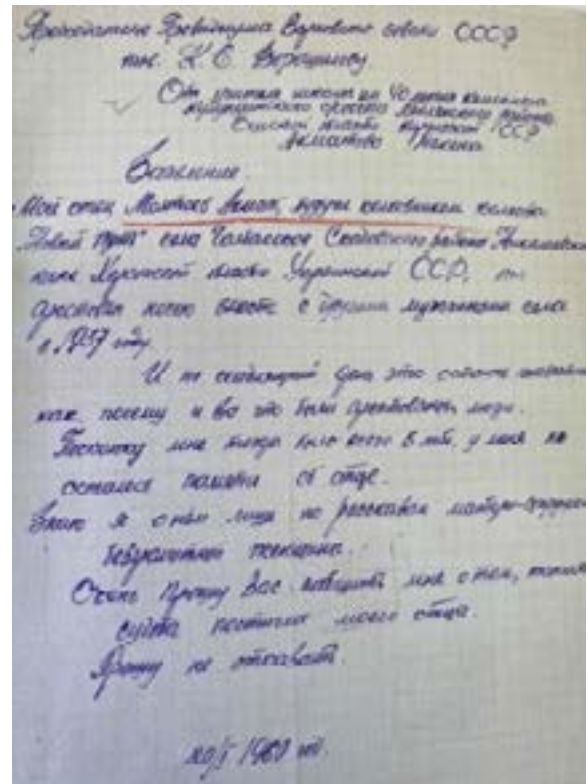
¹⁴ Maurice Halbwachs. La Mémoire collective (1950), кыргызча: «Жамааттык эс тутум»

¹⁵ Ян Ассман. Das kulturelle Gedächtnis (1992), кыргызча: «Маданий эс тутум»

Бир каттын тарыхы: атууга кеткен атамды издеп....

Ысык-Көлдүн Темир айылынан тургуну Молтоев Акмат 1930-жылы «кулак» деп айыпталып, үй-бүлөсү менен Украинанын Херсон облусуна сүргүнгө айдалган¹⁶. Сүргүндө жүргөн маалда уулу Дакен жарыкка келген. Бирок 1937-жылы, Дакен беш жашка толгондо, атасын түн ичинде аскерлер кармап кетип, «эл душманы» деген айып менен 1938-жылы атууга кеткен.

Анын өлтүрүлгөнү үй-бүлөсүнөн жашырылган. Совет бийлиги «он жыл кат алышуу укугу жок лагерге кесилди» деген бурмаланган маалымат берип, анын өлүмүн жашырган. 1960-жылы эр жеткен уулу атасынын тагдырын билүү үчүн Климент Ворошиловго кат жазат. Бирок кайрадан жалган жооп келет.

Дакен ата атууга кеткен атасын он жылдап издеп, чындыкты 84 жылдан кийин гана, 2022-жылы билген.

Дакен атасы Акматтын алдында апасы, бир туугандары менен. 1937-жыл, Украина.

Бирок көп өтпөй, эки жылдан кийин, Дакен ата 92 жаш курагында бул Бирок көп өтпөй, эки жылдан кийин, Дакен ата 92 жаш курагында дүйнөдөн өттү. Дакен атанын каттары менен архивдик документтердин айкалышы репрессия маалында үй-бүлөлөрдөн чындыкты жашыруунун канчалык системалуу болгонун айкын далилдейт.

¹⁶ “Бир каттын тарыхы: Атууга кеткен атамды издеп...” Гулзат Алагөздүн макаласы: <https://www.azattyk.org/a/bir-kattyn-tarykhy-atuuga-ketken-atamdy-izdep-/32170797.html>

Ыманбек атанын урпактарынын чиеш тагдыры

Токтобай уулу Ыманбек да ошол эле 1930-жылы 15 баласы жана жакын туугандары менен Украинага сүргүнгө айдалган¹⁷. Сүргүн жолунда ачарчылык, күндүн суугу жана оор шарт анын көпчүлүк жакындарын жалмап, сөөгү талаада калган. Жылкычы Такырбаштын жардамы менен төрт жашар уулу Асанкадыр гана аман калып, кийин «*өмүрүмдө жолуктурган эң муңдуу адам*» деген эскерүү менен урпактарынын эсинде калган.

Ал эми уулдардын бири Кадыр бөтөн жерде он эки жыл жашап, 1941-жылы гана Кыргызстанга кайтып келген. Бирок өмүрүнүн акырына чейин Украинада калган бир боорлорун издеп өткөн.

Кадыр ата мектепте скрипка чертип жаткан учуру

Анын эскерүүлөрү балдардын ыйы, энелердин көз жашы, жолдо көмүлбөй калган сөөктөр репрессиянын мыкаачылыгын ачып берет.

Кадыр кийин мугалим болуп иштеп, чоң үй-бүлө куруп, бирок өмүрүнүн аягына чейин жоголгон туугандарынын дайынын таба албай арманда өткөн.

Дакен менен Ыманбектин үй-бүлөлөрүнүн тагдырлары статистиканын артындагы адамдык кайгыны ачып, архивдик документтер менен эскерүүлөрдүн айкалышы аркылуу өтмүштү толук түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

Жыйынтыктап айтканда, ар бир үй-бүлөнүн эскерүүсү «расмий» же «чоң» тарыхка кирбей калган чындыкты ачыкка чыгарат. Репрессия жылдарында үзүлгөн тагдырлар унутулбай, урпактардын оозеки баяндары аркылуу кайрадан коомдук эс тутумга кошулат. Бул тагдырларды, тарыхты угуу өтмүштүн кайгы-муңун, азабын, катасын моюнга алуу менен бирге, бүгүнкү күндү жана келечекти адилеттүүлүккө үндөө дегенди билдирет.

¹⁷ "Кулакка тартуу саясаты жана сүргүн", Гүлзат Алагөздүн макаласы: <https://www.azattyk.org/a/kulakka-tartuu-sayasaty-zhana-surgun/31408806.html>

Атам, чоң атам жана бабам тууралуу эскерүү

Автор - **Автандил Эшмамбет**,
изилдөөчү, «Эсимде» изилдөө
аянтчасынын медиа менеджери

Аты-жөнүм — Автандил Эшмамбет. Эшмамбет көчөсүндө чоңоюп, Эшмамбет Кендирбаев атындагы мектепти бүтүрдүм. 1-класска кирерде биринчи коңгуроо кагуу «урматын» мага тапшырышты. Жергиликтүү гезиттин биринчи бетине Эшмамбет Кендирбаев атанын чөбөрөсү коңгуроо каккандыгы тууралуу жазышты. Бабамдын бюсту мектептин кире беришинде, портрети тарых дарсканасында илинип турчу. Үйдөгү чоң энемден калган сервантта бабамдын үй-бүлөсү менен Ташкентте түшкөн сүрөтү баалуу буюмдардын арасында турчу.

Жалтырата тазаланган капкара өтүк кийген бабам, аппак жоолукка оронгон жубайы Бүбүайша эне, топучан кызы — Бекзия, көздөрү тостоюп, таң кала объективди карап турган чоң атам — Төлөн.

Атам алар тууралуу көп айтар эле: Эшмамбет Кендирбаевдин элге кызмат кылганын, жазыксыз өлтүрүлгөнүн, сөөгү белгисиз жерде калганын...

Бала кезде ал бизди — мени жана агамды — Барскоондун так ортосундагы, «Эшмамбет ата салган» делген мектепке байма-бай ээрчитип барчу. Мен ошол атам жаздырып койгон интервьюлар

жазылган эски Panasonic кассеталарга, чиймеленген кагаздарына андан айрылгандан кийин кайра кайрылдым.

Эшмамбет ата! Ал өзү ким болгон?

Кээде баары өз нугу менен, өз убактысы келгенде болот дегенге да ынанасың. Айрым нерселер издеп, пландап, даярданып жүргөндө эмес, күтүлбөгөн бир учурда, күтүлбөгөн жерден ачылат. Бул изилдөөгө киришип жатканымда, чоң атам Төлөндүн топтоп калтырган архивдик материалдары колума тийди. Аларды мага көзүнүн карегиндей бапестеп, булгаары папкага бекитип сактаган Бегай эжекем бере салды.

Бул архивдик кагаздар мен үчүн чыныгы табылга эле. Мурун тек гана угуп жүргөндөрүмдү эми колумдагы материалдар тастыктап бере турган болду. Анткен менен бул кагаздардагы сүпсак маалыматтар менен фактылар, алардын артындагы кыйчалыш тагдырларды толук чагылдыра албады. Ошондуктан мен алар тууралуу али эсинде бар кишилерден сурап алууга шашылдым.

Амантур ата Кендирбай уулдарынын аксакалы, уруубуздун эле эмес, айылыбыздын тарыхын эсинде тутуп, аталарынан уккан баалуу маалыматтарды сактап келаткан санжырачы, эс тутум казынасы. Өзү айткандай, Тагай бийге чейин билет, андан аркысын деле билчү, бирок карып, эсинен чыгарыптыр.

Амантур атага барардын алдында мен атайын суроолорду камдаган деле жокмун. Ал өзү эле баарын төкпөй-чачпай айтып берди.

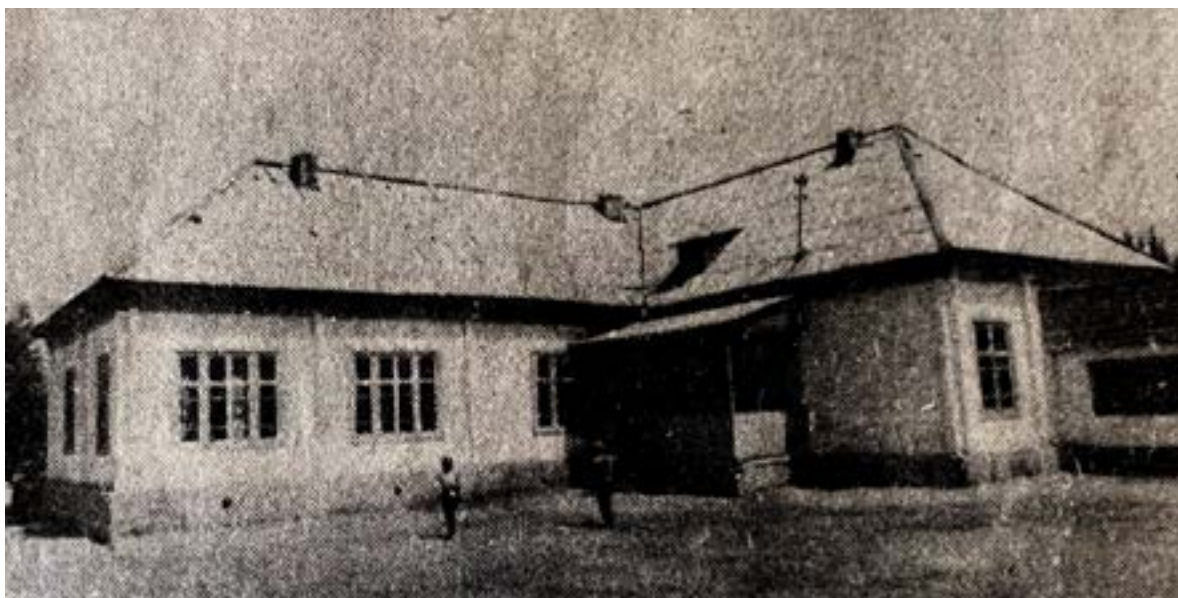
Эшмамбет атанын балалыгы Жети-Сууда орус падышачылыгынын бийлиги орноп, доор алмашкан учурга туура келет. Ошол кезде айрым шаарларда мектептер ачылып, падышачылык жергиликтүү элдин балдарын орус тилине жана өзүнүн башкаруу тутумуна жакындатууга аракет кыла баштаган. Кендирбай Солтоной уулу мындай шартта орус тилин үйрөнүү чоң мүмкүнчүлүк берерин жакшы түшүнүп, Эшмамбет атаны Караколдогу «орус-тузем» интернатына окууга жөнөткөн. Бул чечим уулунун гана эмес, кийин бүт үй-бүлөнүн тагдырын аныктаган.

Каргашалуу 1916-жылдагы көтөрүлүш маалында Кендирбай Солтоной уулу Барскоондун болушу болуп турган. Кыйын мезгилде ал жоопкерчиликти өз мойнуна алып, Чүйлүк кыргыздардын көтөрүлүшүн колдоп, Барскоон жана ага чектеш айылдардын көтөрүлүш башчысы дайындалган. Бирок көтөрүлүш аёосуз басылып, эл Кытай-

га качууга мажбур болгон. Барскоондо өзгөчө мыкаачылык менен өлтүрүлгөн тири укмуш оку «Кызыл кыргыз тарыхында» да жазылган.

Кендирбай Солтоной уулунун көмүлгөн жерин издөө экспедициясы. Туугандарым (солдо), атам жана апам (оңдо), 2024-жыл

Барскоон айылындагы эски мектеп, 1991-жыл

Ошол мезгилде орус тилин мыкты өздөштүргөн Эшмамбет ата Каракол уезддик сотунда тилмеч болуп иштеп турган. Эли кабылган кейиштүү тагдырга ичи эңшерилип турган учурда, ал бир

туугандарынан, атасынан ажыраткан падышачылыкты кулаткан жаңы бийликти «куткаруучу» катары кабылдап, зор үмүт менен ал доордун жаңы саясий агымдарына аралаша баштайт.

Андагы архивдик материалдар Эшмамбет атанын 1918–1920-жылдары бийлик алмашып, бардыгы түп-тамырынан бери өзгөрүп жаткан бурулуш мезгилде жигердүү аракеттенгенин көрсөтөт. Ал ошол учурдун идеологиялык нугунда иш жүргүзүп, Жети-Суу жана Пишпек аймактарында советтик башкаруу түзүмдөрүн калыптандырууга, жер-суу жана коомдук маселелерди чечүүгө катышкан. Эл ичинде кагылышуу жана Совет бийлигине каршылык күчөгөн маалда Эшмамбет Кендирбаев Ферганадагы «басмачылык» менен күрөшүнө да тартылган.

Совет бийлиги эми орногон чакта ал Кытайга качкан кыргыздарды кайтарууга бел байлайт. Качкындарды кайтаруу комиссиясынын курамында эки жыл бою Үч-Турпан, Текес, Какшаал аймактарын ат менен кыдырып чыгат. Качкындардын оор турмушун өз көзү менен көрүп, зээни кейийт. Аларга чоң жардам көрсөтүүгө мүмкүнчүлүгү болбосо да, Түркстан БКсына кайрылып, материалдык жардам бөлдүрүүгө жетишет. Мындан тышкары, ошол комиссия айрым качкындарды өздөрү менен кошо көчүрүп, мекенине кайтарышат.

Айылдаштарым Эшмамбет атанын билим берүү тармагындагы эмгегин жакшы билишет. Себеп дегенде, анын жетекчилиги менен 20-жылдары салынган 300 орундук мектепте Барскоондун жана ага чектеш айылдардын бир канча мууну билим алган.

«Мектептин алдында бийик, калдайып сүрдүү көрүнгөн карагайлар бар эле. Бул мектепте төрт класс окуй ала турган, андагы бийик шып, чоң терезелер бөлмөлөрдү кенен жана жарык кылчу. Иш-чаралар, чогулуштар үчүн арналган залда Эшмамбет атанын чоң портрети, анын алдында “Атанын уулу болуу урмат, элдин уулу болуу кымбат” деп жазылып турчу»

Атам жаздырып койгон Panasonic кассеталардагы бардык материалдарды калыбына келтирүүгө мүмкүн болбоду, ошентсе да, андагы айрым кадрлардан авам Адилет, Амантур ата, атам — үчөө Барскоон жана Тамга тарапка кеткен каналдарды изилдеп жүргөнүн көрө алдым. Бул чоң ирригациялык долбоорду да айылдаштар Эшмамбет атанын эмгеги катары билишет.

Эшмамбет Кендирбаев
жаңы бийликтин
репрессиялык жүзүн эрте
эле аңдап, жылдан-жылга
катаалдашып бараткан
системанын эч кимди
аябасын түшүнгөн.

Кытайдан кайтып келе жаткан кыргыздар өз айылдарына дароо эле кайта алышкан эмес, себеби ал кезде 1916-жылдагы кандуу окуялардын элеси али сууй элек болчу. Өч алуулар, өлтүрүүлөр байма-бай болуп турган. Кендирбай Солтоной уулу да өз айылына кайтуудан кооптонуп, алгач Сыртта туруп, кийин Нарында убактылуу отурукташып калган. Бирок кийинчерээк ал жакта «кулак» деп айыпталып, камакка алынган. Уулу Эшмамбеттин аракети менен түрмөдөн бошотулганына кара-

бастан, көп узабай белгисиз жагдайда көз жумганын Амантур ата эскерди.

Кыргыздарда адамдын сөөгүн туулган жерине коюп, мусулманчылык жөрөлгөлөрүн сактап, урматтап көмүү — ыйык милдет. Андыктан Эшмамбет атанын жана жубайы Бүбүайша энебиздин белгисиз жерде көмүлүшү үй-бүлөбүздүн чоң дарты.

Атам өзгөчө чоң энесинин кайсы жерге коюлганын эч ким билбей калганына катуу кейип, бул тууралуу көп ирет айтып жүрчү.

Ысык-Көлдөн репрессияланган адамдар

Ушул өксүгү аны тынч койбой, сураштырып жүрүп, акыры Бүбүайша эненин бир туугандарын таап, үзүлүп калган туугандык байланышты жандандырып кетти.

Эшмамбет Кендирбаев 1932-жылдан тарта үй-бүлөсү менен азыркы Өзбекстандын аймагына көчүп барып жашаган. Ал жерде Каракалпакстандагы совхоздорду уюштурууга активдүү катышуу менен катар, жаңыдан түптөлүп жаткан Ташкенттеги Текстиль жана жеңил өнөр жай институтунун пахта иштетүү кафедрасында илимий кызматкер болуп эмгектенген.

1937-жылы бүтүндөй СССРди каптаган кандуу «чоң террор» доорунда Эшмамбет Кендирбаев «Социал-Туран» партиясына мүчө болгон деген айып менен кармалып, түрмөдө белгисиз себептерден каза болгон.

Амантур атам мага бул аянычтуу тагдырдын мындан да кеңири масштабын ачып берди. Эшмамбет Кендирбаев каза болгондон кийин, анын бир тууганы Кулмамбет Кендирбаев жана аталаш агасы Такырбаш Сатыев «эл душманынын тууганы» катары куугунтукталганын мен эң алгач андан уктым.

Шаарга кайтканда дароо эле кеңсеге келип, Эсимденин китепканасынан Болот Абдрахманов агайдын «Кыргызстандагы саясий репрессиянын курмандыктары (1920–1953-жж.)» китебин таап, ушул эки ысымды издей баштадым. Таптым: чындап эле экөө тең бир күндө – 1938-жылдын 5-мартында – камалып, «антисоветтик ишмердүүлүгү үчүн» айыпталган экен.

Чоң атам Төлөн жана эжеси Бекзия көп жылдар бою «эл душманынын балдары» деген кара тамганын астында жашашкан.

Амантур атам эскергендей, Кулмамбет жана Такырбаш аталар бир жыл бою Караколдогу түрмөдө отуруп, көрбөгөн кордуктарга кабылып, кыйноолорду башынан өткөрүшкөн. Ал эми Такырбаш Сатыев эркиндикке чыгарына аз калганда түрмөнүн күзөтчүлөрү тарабынан сабалып, айылына кайткандан көп өтпөй каза тааптыр.

«Эл душманынын тууганы» көөсүнөн Эшмамбет атанын башка туугандары да запкы чеккен. Маселен, бир туугандардын улуусу Шермамбет ата куугунтуктан жашынып Жети-Өгүздөгү Кара-Булуга, ал эми кичүүсү Шергазы ата Түптөгү Токтоянга жер которууга мажбур болгондугун туугандар айтып жүрүшөт.

Алар атасынын ысмын ачык айтууга да батына алышчу эмес – кандуу өтмүштүн көлөкөсү аларды өмүр бою ээрчип жүргөн.

1956-жылы Сталиндик доордун кылмыштары тууралуу ачык айтыла баштаганда, алардын жүрөгүндө үмүттүн алгачкы учкуну жанган. Чоң атам 1961-жылы Кыргыз ССРинин прокуратурасынан көптөн күткөн «акталды» деген жооп алган. Бул кат тебеленген адамдык ар-намыстын кайтарылышынын, боштондуктун, адилеттүүлүктүн белгиси болчу.

Бул кабарды укканда чоң атам менен чоң энем жан дүйнөсүн кысып, муунтуп келген чынжырдан арылгандай жеңилдесе керек.

Кайтарылган эркиндиктин деминен шыктанып, жакшы тилек менен ошол жылы жарык дүйнөгө келген экинчи уулуна Эркин деген ысым ыйгарышкан.

Чоң атам атасынын эмгеги бааланып, «эл душманы» деген кара тактан түбөлүк арылып, жакшы аты коомдун эсинде түбөлүк сакталса деген тилегин орундатуу үчүн менин колумда турган материалдарды топтоп, жыйнап жүргөн экен.

*Эшмамбет Кендирбаевди эскерүү иш-чарасынан.
«Кыргызстан туусу» гезити, 1991-жыл.*

Тилекке каршы, чоң атам өзүнүн атасынын ысымы кийин жаңы ачылган мектепке ыйгарыларын, ал ысым айылдаштарынын эсинде түбөлүк жашап каларын, ошол мектептен кийин бир нече муун тарбияланып, Эшмамбет Кендирбаев деген атты сыймык менен алып жүрөрүн, ал тургай өзүнүн неберелери да ошол дубалдардын ичинде билим аларын билбей кетти.

Ошол сыңары, мага кичинекей кезимден атасынан, агаларынан уккан тарыхты, эс тутумду өткөрүп берүүгө далалат жасап, интервьюларды жаздырып, экспедицияларды уюштуруп жүргөн атам да бул текстимди окуй албай калды.

Бирок ал, өзүнүн атасы ага ишенгендей эле, менин да бул эс тутумду унутта калт ырбай сактап жүрөрүмө ишенчү. Эсимде.

Шок Булбулдун үмүтү же сөз аркылуу курулган келечек

Автор - **Байбол Сагынбеков**,
«Жымжырттыкты бузуп» мектептин
катышуучусу

Изилдөөнүн куратору жана тексттин
редактору - **Гүлзат Алагөз**, Эсимде
платформанын изилдөөчүсү, тарыхчы

Сака Тай Саак Барчын кызы Шок Булбул (Ран-
бүбү Жумагулова). Акын, жазуучу, диссидент,
1933-жылы Панфилов району, Букара айылында
туулган. 1940-жылы мектепке барып, 1950-жылы
мектепти аяктап, Политехникалык институттун
инженердик-куруучулук факультетин аяктаган.

1955-жылы окуусун аяктагандан соң, Ошко
иштөөгө жөнөтүлгөн. Ал жактагы кыргыз ку-
руу-монтаждоо башкармалыгында башкы
инженер болуп эмгектенген. Иштеп жүрүп, аспи-
рантурасын жактап, андан кийин кандидаттык
ишин жактаган. Доктордук ишин жазып бүтүп,
тапшырайын деп жаткан учурда ооруп калган.
1991-жылы оорунун айынан каза болгон.
Негизинде, Шок Булбулдун өмүрү өтө терең, жа-
шоого жана кайгыга толгон деп бааласак болот.
Ал жаштайынан акындардын, ырчылардын айла-
насында чоңоюп, биздин маданиятка суугарылып
өскөн. Өмүр-чыгармачылыгы катаал болгон.
Анткени ал чыгармаларында, совет бийлигин
ачык сындап, анын идеяларынын абсурд катары

баяндаган. Жыйынтыгында, куугунтукталып,
психатриялык ооруканага жаткырылган.

Чыгармаларында, жалганга негизделген «элдер-
дин достугун», түбү жок коммунизмди сындайт.

Ал мындай деп жазат:

**«Дегу Баатыр “өз өлкө”, “чет өлкө” деген сөзгө
ишенбе, ал турсун андай сөздөрдү түкүрүп
ташта. Өз өлкөңдө деле өзөгү чирик наадан
көп. Чет өлкөдө деле сендей шер баатырлар
бар.**

**Кыскасы ар урук элде адамдар жана наадандар
бар, ал экөөнү айрып тааный албаган жаман
боло көрбө. Кургак мактоо, жалган сөз кумга
сиңип кетсин. Кутмандуу Достук- чындыкты
иш жүзүндө көрсөтөт».**

Бул сөздөрү менен, Шок Булбул жеке эле «өз»
деп таанылган союз элдеринин эле эмес,

бүткүл адамзаттын биригүүсүн каалаганын байкай
алабыз. Ленинди, Сталинди «жин» деп атаган.
Муну окуп абдан таң калдым. Мындай сөздөрдү
эркиндикти эңсеген, Шок Булбул гана жазмак.
Менин Шок Булбулду тандап алганым, мына ушул
эркиндиги болду.

Башында сын көз карашы
кызыктырган, андан кийин
изилдөөнүн жүрүшүндө
ошол убактагы аялдардын
коомдогу орду, келечектеги
муундардан болгон үмүтү
көңүлүмдү толук өзүнө бурду.

Өзүнүн алсыздыгын жана келечекти баяндаган
саптарынын бирин төмөндө келтирем:

*Жан алгыч жаш чагымдан аңдыйт тынбай, Жашадым катындыкка моюн сунбай.
Жалп этип өтүп кетсе кумар көзүң, Жаш Айдар! Капа болбо мага ыйлай.*

*Ал көрө аңгемемди оку талдай,
Табарсың керектерин талбай ылгай.
Бар болсо арасында мүрөк даны,
Терип ал. Обонго сал элди ырдай.*

«Жан алгыч» - бул жерде, совет бийлиги болушу
мүмкүн. Ал эми, «Жаш Айдар» Манас эпосундагы
кийинки муундун өкүлү, келечекке ишеним катары
баяндалат.

Бул саптарды эң биринчи ютубдан, аз катталуу-
чусу бар комузчу Кенжебек Алдаяр агайдын
баракчасынан капыстан угуп калдым. Көрсө

Ранбүбү Жумагулованын ырына гезиттен окуп
обон чыгарган экен. Муну мен, кийин интервью
алып жатып билдим. Уккандан кийин ушунчалык
сезимдерим козголуп, бул аял ким болгон деген
суроо жаралды.

Изилдөөмдүн алгачкы кадамдарын Улуттук китеп-
кананын архивинен баштадым.

Ар бир баракчаны ачкан сайын өткөн доордун үнү угулгандай туюлду.

Бирок архив менен мурда иштебегендиктен, керектүү маалыматты табуу оңойго турган жок. Кагаздар чаңга катып бирок, алфавиттик тартипте ирээттелгени менен, көзгө оңой уруна койгон жок. Узун сааттар бою издеп отуруп, акыры мен издеп жүргөн чыгармаларды таптым.

Тапкан чыгармалардын көчүрмөсүн алып, сүрөткө тартып, баракчаларды кылдат изилдедим. Бул чыгармалар 1991-жылы Асаба гезитине жарыяланган экен. Көрсө, автордун сөз, ой жана чыгармачылык эркиндик үчүн күрөшкөн эмгектерин ошол кезде жазуучу Кубатбек Жусубалиев колдоп, гезитке чыгарышына чоң түрткү болгон экен. Ал гана эмес, автордун генийлигин белгилеген кириш сөз да жазган. Ошондой эле, Жумагулова 1967-жылы өзүнүн кол менен жазылган 10 кг 400 грамм чыгармаларын Ала-Тоо журналына тапшырганын эскерет.

Бирок бул кол жазмалар 1991-жылы гана жарык көргөн.

Андан соң, автордун чыгармаларына обон чыгарган ырчы-комүзчү Кенжебек Алдаяр менен жолуктум. Анын айтымында, Жумагулова өз чыгармаларында улуттук иденттүүлүктү жана катаал доордун азабын сүрөттөгөн. Ошондой эле, мен автордун күйөө баласы Келдибек Түргүнбаев менен байланышып, интервью алууну макулдаштым. Тилекке каршы, уулу сүйлөшүүдөн баш тартты. Бирок эң чоң табылга Ранбүбү Жумагулованын сүрөтүн күйөө баласынын жеке архивинен табуу болду.

Атактуу жазуучу Кубатбек Жусубалиев менен жолугууга мүмкүндүк түзүлдү. Кубатбек Жусубалиев кыргыз адабияты жана кинематографиясында чоң салмагы бар белгилүү чыгармачыл инсан.

Ал мага 1991-жылдагы саясий кырдаал жана автордун чыгармаларынын жарык көрүшү тууралуу кенен айтып берди. Андан алган маалыматтар мен үчүн абдан баалуу болду. Анын баяндары менен автордун ички дүйнөсүнө дагы бир кадам жакындагандай болдум. Анткени, автордун чыгармаларынын жарык көрүшүнө «кайра куруу»

доору чоң таасир эткен экен. «Ал убакта кандайдыр бир эркиндик сезилип калган учур эле», - деп эскерди Жусубалиев.

Өз сөзүндө Жусубалиев:

«Бул өзгөчө адам, эркин. Буга дүйнөнүн, байлыктын-бийликтин кереги жок болгон. Аттиң жолуга албай калдым да!»

Жусубалиев Шок Булбулдун кол жазмасын, Майрамкан Абылкасымовадан 60-жылдардын аягында алган экен. 1991-жылдары эгемендиктин желаргысы менен өзү иштеп турган гезитке бир

аз бөлүгүн гана чыгарып жетишкен экен. Көрсө мен тапкан чыгармалар, толук эмес көп бөлүгү чыгарылбай, кол жазмалар редакцияда жоголуп кеткен экен.

Кенжебек Алдаяр жана Келдибек Тургунбаевден дагы интервью алдым. Кенжебек агай Шок Булбулдун сөзүнө жазылган ырды аткарып берди. Анын үнүндө автордун руху, өткөн доордун элеси жашап тургандай туюлду. Ошол мүнөттөрдө убакыт токтоп калгандай сезилди. Атмосфера өзгөчө болду.

Интервьюнун жүрүшүндө, күйөө баласы Келдибек Тургунбаев Ранбүбү тууралуу мындайча эскерди: «Ошол совет доорунда эле, орусча аталган жерлерди кыргызча аташ керек дечү». Жаш кезинде Сүлүктүдө шахтада инженер болуп иштеген экен. Жер көчүп канча бир адам каза болуптур. Ошондо чыркырап, өлгөндөрдүн убалы деп чоңдорго катуу ызы-чуу салган экен. «Техникалык коопсуздук сактабайсыңарбы же биз силерге адам эмеспизби?» - деп эскерип калчу.

Шок Булбулду эскерип бүтүп, Келдибек Тургунбаев өз ыр жыйнагын белек кылды.

Байбол Сагынбековдун Сака Тай Саак Барчын кызы Шок Булбул тууралуу изилдөөсү уланууда (редактордун эскертүүсү).

Өмүр сызыгы. Күлүй Абдраимованын баяны

Бул стенограмманын тексти Айжан Рысмендеева-Бонованын чоң энеси Күлүй Абдраимова (08.11.1934-12.11.2023) менен болгон маеги. Ал маек 2020-жылдын 25-январында жазылып алынган. Айжан муну үй-бүлөсүнүн тарых-таржымалын сактап калуу үчүн жаздырып алган. Себеби чоң энесинин эскермеси бул бир үй-бүлөнүн гана тарых-таржымалы эмес, аны менен катар Кыргызстандын XX кылымдагы тарыхы менен тыгыз байланышы бар таржымалы эле (редактордун эскертүүсү).

Күлүй Абдраимова: Силерге өмүр таржымалым менен кошо кыргыз элинин XX кылымда башынан өткөргөн күндөрүн да айтып берейин.

Мен 1934-жылы 8-ноябрда көл жээгиндеги Кой-Сары деген жерде жер төлөөдө жарыкка келгем. Жер төлөөдө төрөлгөнүмдүн себеби: чоң атам Талып (абду Муталиб) Байболот уулу Совет бийлиги тарабынан кулакка тартылып куугунтукталган эле. Ошондон улам убактылуу күн өткөрүп туралы деп, чоң атам балдарын, неберелерин алып Кой-Сарыга көчүп кеткен.

Чоң атамдын эки уулу Абдраим, Салым жана беш кызы Батниса, Майниса, Зинатниса, Написа, Хайринса болгон. Мен Абдраим деген уулунун кичүү кызы болом.

Өзүбүзүн айылыбыз – Чырак. Ал айылды чоң атам көчмөн жашоодон отурукташкан жашоого өтүү демилгеси менен түптөгөн.

Негизи Талып атамдын (туулганда берилген аты – Жыргалбай) мал-мүлкү, байлыгы деле жок болчу. Бирок атам кат сабаты ачылган киши эле. Талып атамдын атасы Байболот баласын Бухарадагы медреседен окуткан. Убагында Караколдо болуштун катчысы болуп эмгектенген. Чоң атам араб, фарс, татар, уйгур, орус тилдеринде эркин сүйлөгөн. Казан, Баку, Кашкар шаарларынан газета-журналарды, китептерди алдырып, акыркы жаңылыктар менен таанышып турчу. Ошондой эле химия, география, биология илимдерине кызыккан киши болгон. Алгачкылардан болуп кыргыз тарыхы, үрп-адаты, оозеки чыгармаларын изилдеген. Атамды Акун аке дешчү, ал сөз «аалым» дегенди билдирген.

Бала чагымда үйдөн киши үзүлчү эмес. Чоң атама келген адамдардын учугу үзүлбөй, анын кеп-кеңешин сурагандар көп эле. Алар эмне жөнүндө сүйлөшүп жатканын түшүнчү эмесмин. Ошол келген адамдардын жарашыктуу кийингенине, тыкан кыркылган чачтарына суктанчу элем.

Жети жашка караганымда, Улуу Ата мекендик согуш башталды.

Түрмүш-тиричилик оорлошуп кетти. Нан жок, талкан менен жан бакчубуз.

Эки уюбуз бар эле. Айыл боюнча сүт тарткан эки гана жерде сепаратор бар эле. Мастура деген татар аялдын үйүнө сүттү алпарып, каймак тарттырып келчүмүн.

Каймакты жечү эмеспиз. Жумасына бир жолу энем карападагы каймакты кайнатып, сызгырып алчу. Чөбөгөсүн талканга умачтап, бизге май талкан жасап берчү. Кошунанын балдары да чоң энемдин май сызгырып атканын билсе, келип май талкандан жеп кетишчү. Сары майды көрчү эмеспиз. Аны агент келип жыйнап кетчү. «Ар бир үй мынча май бериши керек» деген салык бар болчу. Өзүбүзгө сары майдан бир чыны да алып кала алчу эмеспиз. Үйлөрдү такай кыдырган жүзүнөн каары төгүлгөн агент сары майдын чыпчыргасын короттурбай шыпырып кетчү.

Энемдин заманасы куурулуп, балдарым такыр эле май жебей калды деп кейишчү.

Энемдин талкан салган баштыгы бар эле, чай ичкенде, ошол талкандан алып чыгып, ар бирибизге эки чай кашыктан салып берер эле. Эки кашык талкан эмне болот дейсиң, суюк эле талкан кошулган чай болуп калчу, айла жок ошону иччүбүз. Ал эми кечки тамакка картошканы майда туурап, анан көпкө чейин кайнатчубуз. Картошка биротоло эзилип калганда, энем баарыбызга тегиз өлчөп куюп берчү. Нан такыр жок эле. Кандай адамдар нан жейт деп суктанчүмүн.

Ошол жылдары Базнек деген бакчадан машак терчүбүз. Энем буудайды териге ушалап, тазалап, анан аны кууручу. Сүткө салып көптүрүп, анан баарыбызга бөлүп берчү. Буудайга тойгонубузга эле сүйүнчүбүз.

Базнектин багындагы алмалар бышкан кез эле. Кошунанын кызы Рабий экөөбүз ынак элек. Бир күнү экөөбүз Базнек багынан апорт алмаларды үзүп келип, сарайдагы үймөк чөптүн арасына катып койдук.

Талып атамдын карылыгы жетип, баскан-турганы оорлошуп калган. Таптакыр тамактан калды. Энем: «алма болсо, жейт беле, атаң базарга барса, алдырып берели», - деп калды. «Алдыр-

бай эле койгула, мен каткан алма бар», - дедим кубанып. Үйдөгүлөр сүйүнүшүп, «Күлүйдүн каткан алмасынан берели», - деп калышты.

Атамдын өлөр алдында жегени ошол алма эле болду окшойт.

Талып атам 104 жашында дүйнөдөн кайтты.

Атамдын көзү өтүп кеткенден кийин, анын ортончу кызы Майниса биз менен түрүп калды. Ал Чыракка жакын Кабак деген айылда түрчү. Жолдошу контур¹⁸ болуп айдалып, дайынсыз кетти. Майниса эжемдин Ибан («Иван» деген аттын кыргызча

айтылышы, төрөлгөн балдары токтобой каза болгондо, ырымдап ошол ысымды беришкен) деген жалгыз баласы бар болчу. Ал 15 жашка толгондо, атасынын туугандары сыртка алып кетишкен, ал жактан түтөк болуп каза болуп калат. Майниса эжемди жалгыз калтырбай, Чыракка биздин үйгө көчүрүп алып келип алганбыз.

Майниса эжем менен энем Үркүндү эстеп бышактап ыйлап калышчу. Энем мууну бошоп, анда көргөн азап менен тозокту көп эскерчү.

Талып атабыз 1916-жылдагы Үркүнгө чейин эле Кытайга барып-келип түрчү экен. Караколдо орус таныштары болгон экен. Алар алдыда каргашалуу күндөр боло турганын атама алдын ала айтышыптыр. Атам ошондо кыштактын уруу башчыларын чогултуп, сак болуп даярдык көрө берүүнү эскертиптир.

18 Контрреволюционер (редактордун эскертүүсү)

Бир түндө атамдын эки орус досу келип кеткенден кийин: «Даяр болгула, түн жамынып Жети-Өгүз капчыгайы менен Көк-Жайыкка барып, ал жактан коргонушубуз керек», – дептир.

Чоң атам эки жигити менен чалгынга кетиптир. Калганы жөө-жалаңдап түнү менен жолго чыгышыптыр. Жолдон Жон-Булактагы элди орустар кырып атканын уктук. Эптеп отуруп Көк-Жайыктын бетине барып отуракташтык. Атам тамакты күндүз жасап ичкиле, түнү от жакпагыла деп эскертиптир.

Көп өтпөй эле, атам кезектеги чалгындан кайткандан кийин Кытайга жол алабыз деп айтыптыр. Эки күндөн кийин жолго чыктык дейт. Жолдон чоң энебиз (Талып молдонун кемпири) басалбай

оорлошуп калыптыр. Дары жок, эптеп шорпо кайнатып берсек, ага табити тартпады дейт. Ошол эле күнү кечке маал, чоң энем үзүлүп кетиптир. Айдап баратышкан 60ка жакын кою бар экен. Кой союп, ээн талаага көрүн казып, өлүк ызаатын кылдык дейт. Андан башка айла жок. Эртеси сапарын улантышыптыр...

Бир күнү Кытайдын чегине келдик. Атам көрсөткөн жерге алачыгыбызды тиге баштадык. Ал жерде жашаган калктын көбү уйгурлар экен, арасында анча-мынча кытайлар да бар.

Биз жайгашкандан кийин уйгур аялдар келе башташты. Өзүлөрү менен сүт, жүгөрүн, нан алып келишиптир. Алар менен өз тилибизде эле сүйлөшчүбүз.

Энем Асылкан төлгө салчу. Бир күнү уйгур аялдар «*бизге да төлгө салып бер*» деп суранып калышат. Ошентип анча-мынча билгенимди айтып төлгөчү да болдум деп күлчү эле энем.

Ошентип бир жыл бат эле өтүптүр. Экинчи жылы күн жылыган кезде атам эки жигити менен орус армиясынын аягы тыйылды бекен деп, абалды билгени кетет. Эки жумадан кийин: «*Кудайга шүгүр тынчпытыр, Ленин өкмөтү орноп, Орус падышасынын армиясы жок болуптур*» деп келишет.

Атам күзгө жакын өз жерибизге кайтабыз деп айтты. Биз жыртык-тешигибизди жамап камда-на баштадык. Балдарды **узак жолдо** оорутуп албайлы дейбиз. Апамдын колунда эки жашар кызы Шадия бар эле.

Күзүндө атам айткан маалда жолго чыктык. Жолдон чоң энем каза болгон жерге токтоп куран окутук.

**УЗАК
ЖОЛДО**

Үч күн өткөндөн кийин көлгө келдик. Бозурайган талаа, эл аз...

Тынчтык өкүм сүрүп, медресе иштеп, анда балдар окуй башташыптыр. Талып молдо атамдын кызы - Насипа эжем медресени бүтүрүп, айылдын медресе мектебинде мугалим болуп иштей баштаптыр. Атамдын кичүү уулу Салым медресени бүтүргөндөн кийин Ошко мугалимдик кесиптин ээси болгонго жөнөтүлүптүр. Салым авам 1939-жылы Экинчи Дүйнөлүк согушка чакырылып кеткен боюнча дайынсыз жоголуптур.

Ата-энемдин Шадия, Назира жана мен – Күлүй деген үч кызы; Назым, Насир деген уулдары болгон. Назым авама Улуу Ата Мекендик согушка Покровка айылына чакыруу келди. Атчандар взводунда аскер кызматын өтөмөй болду. Тизилген ат, ар бирин бирден жигит минип, күтүрөп жөнөп кетишти.

Баарыбыз үңгүрөйгөн бойдон ыйлап кала бердик.

Байкемдин согушка кеткенинен үч жыл өткөндөн кийин кат алдык, жарадар болуп госпиталда жатканын, жакын арада кайтып келерин жазыптыр. Аман-эсен айыгып, ошол жылы күзүндө кайтып келди.

Согуштан кийин ачарчылык өкүм сүрүп, эл кыйналып жашаган. Мен мектептен кийин эмне

иш кылам деп ойлоно баштадым. Ошол кезде Фрунзеде кыз-келиндердин институту ачылды деген кабарды уктум. Ал жакта жатакана, тамак-аш бекер берилет деп угуп, ошол окуу жайга тапшырууну чечтим.

Фрунзеге жөнөрдө, апам жарым мүшөк май кошулган көмөч нан жасап берди. Августун 15ине

чейин ошол нан менен жан бактым, 16-августтан баштап бизге тамак бериле баштады. Үч маал тамак ичип жырғап эле калдым.

Окуу өз нугу менен өтүп жатты. Окуудан тышкары жеңил атлетика, лыжа тебүү курстарына бара баштадым. 3 айлык парашюттан секирүү курсунда аяктадым. Ал курсту бүтүргөн соң Казакстандын талаасында парашюттан секирип «5» деген баа алдым.

Лосов деген агайыбыз ийримдерде сабак берчү. Ошол агайыбыздын мага көп жардамы тийди. Стадиондо мени көп учурда судья катары иште-тип, 50-60 рубль берип турчу. Үйдөн ата-энемден акча келчү эмес, ошол судья болуп иштеп тапкан акчам менен жан бакчумун.

Жайкы жана күзгү каникулдарда үйгө барып турчумун. Күзүндө апиим кырууга жардам берчүмүн.

1953-жылы Москва шаарында Бүткүл Союздук парад болот деген кабар келди. Ал парадга Кыргызстандан 350 студент бармай болду. Спортко катышкан кыздардын ичинен сынак болуп,

50 кызды тандап алышты, анын ичинде мен да бармын. Баарыбызды чоң стадиондун жатаканасына алып барып, эки ай даярдашты. Параддын ачылышында Маленков сөз сүйлөдү, ар бир делегациянын өкүлдөрү өнөрүбүздү көрсөттүк. Парад бүткөндөн кийин Москвананын жакшы жерлерин: хан сарай, театр, музей, зоопарктарды көрсөтүштү.

Фрунзеге кайтып келгенден кийин, окуу аяктап калганда, кайда барып иштейм деп сарсанаа боло баштадым.

Бойго жетип турган кезим. Күндөрдүн биринде Мустафа деген жигит менен тааныштым. Ал ошол убакта Алматыда түстүү металлургия окуусун окуп жүрүптүр. Жөнөкөй, жоош жигит эле. Көп сүйлөшпөй эле үйлөнүп алдык. Окуусунан кийин Мустафага Ош облусундагы Фрунзе районундагы Кадамжай сурьма комбинатына жолдомо

беришти. Ошол жерде иштеп, үй алып жашап калдык. Кыздуу болдук. Атын Нургүл койдук. Кызым он жашка чыгып калганда, Искендер аттуу уул багып алдык. Ал жакта мен партиянын райондук комитетинде маданият борборунун баш мүдүрү болуп иштеп жүрдүм.

Кийинчерек «Бүргөндү» деген жаңы совхоз түзүлө баштады. Ал жакка мен парторг болуп барып калдым. Совхоз боло турган жер 50 миң гектар талаа болчу.

Республика боюнча жер менен иштегиси келгендерге «Бүргөндү» совхозуна чакырык жиберилди.

Ошентип 14 бригада уюшулду. Кыштакта эки катар кирпичтен үйлөр салына баштады. Бүргөндүнүн шарты оор эле, шамалдуу жер эле, ысыгы болсо 40 градуска жетчү. Талаада бүргөндү деген өсүмдүк өсөт эле. Ал шыпыргыга гана жарачу. Жумушум абдан оор, шарт жок, совхоздун

жетишпеген кем-карчы көп. Башында пахта өстүрүп көрдүк, аныбызга суу жетишпей, жакшы өспөй калды. Үч жылдан кийин жүгөрү, пияз, буудай, анар, жүзүм өстүрүүгө өттүк, ошентип совхоз өнүгө баштады.

Партия кызматынан бошогондон кийин, Ак-Турпак айыл өкмөтүнүн төрайымы болуп калдым.

Пенсияга чыккан соң, 1990-жылы Ысык-Көл областынын Балыкчы шаарына көчүп келдим. Көпкө чейин көнө албай жүрдүм. Адамдар орой сыяктанып, мамилелери башкача болгонсуп сезилди. Өзүнчө эле башка континентке түшкөндөй болдум. 30 жыл түштүктө жашап, тилине, салтына көнүп калыптырмын да.

1993-жылы Чырактык туугандардан «Талып Акундун аты Чырак айылындагы чоң мектепке коюлган атат» деген кабар келип калды. Анан биз кыздары, неберелери, айылдаштары 4 жылкы

чыгарып, 10 боз үй тигип маараке өткөрүп, той бердик. Талып атамдан калган буюмдарды Каракол шаарындагы музейге өткөрүп бердик.

2014-жылы Бүргөндүнүн 40 жылдыгы белгиленип, Торалиев Алчынбай деген акимден мага ал мааракеге чакыруу келди. Болжол менен 2014-жылдын 14-ноябрында Бүргөндүнүн мааракесине бардым. Абдан өнүгүп кеткен экен, ар бир үй бак-шактуу, жашоо шарттары абдан жакшы. Суу тартылып күрүч эгүүгө мүмкүнчүлүк берилиптир.

Оштон келгенден кийин калган өмүрүм Балыкчыда өтүп жатат.

Кызым Нургүлдөн үч неберем, Искендер уулуман беш неберем бар. Абдраим атамдын балдарынан мен эле калдым. Азыр 85 жаштамын.

Жогоруда ушул жашка чейинки басып өткөн өмүр жолумдун орчундуу учурларын гана баяндадым.

25-январь, 2020-жыл

III БӨЛҮМ.

**ЭСТУТУМ ПРАКТИКАЛАРЫ:
САКТОО ЖАНА ӨТКӨРҮП БЕРҮҮ**

ГЛАВА III.

**ПРАКТИКИ ПАМЯТИ:
СОХРАНЕНИЕ И ПЕРЕДАЧА**

2025-жылдагы Үркүндү эскерүү жөө жүрүштүн катышуучуларынын ой жүгүртүүлөрү

Размышления участников шествия 2025 года в память об Үркүн-1916

Жер жана коллективдүү эс тутум

Автор - Айбек Дайырбеков,
кинорежиссёр, сценарист, продюсер

2025-жыл, 6-август. Таңкы саат ондор чамасы.
Тосор айылынын күн чыгыш жагындагы Кыр-
гын-Сайда 1916-жылы курман болгон ата-баба-
ларга багышталган курандын үнү үгүлүп турду.
Батадан соң Үркүндү эскерүү жөө жүрүшүнүн
катышуучулары ордуларынан туруп, сапар
башталды.

1916-жыл. Жай.

Кыргын-Сай. Ал кезде бул жердин аты жок болсо
деле керек. Мындай сайлар ар бир колотто, ар
бир айылда бар эмеспи. Колго түшкөн кыргыз-
дар аял-эркек, кыз-кемпир аралаш бөк түшүп
жапырт жерде жатышты.

- Окторду үнөмдөгүлө! - деген орусча өкүмдүү үн
чыкты.

Жазалоочу отряддын куралдуу солдаттары
шашылыш чогултулган боз үйлөрдүн кийизде-
рин ат үстүнөн сыйрып түшүп, туткундардын
үстүнө жаба ыргытышты. Кээ бирлери дароо

мылтыктарына штыктарын сая башташты.
Солдаттар жерде жаткан кыргыздардын
үстүндөгү кийиздерге чыгып, штыктары менен
сайып киришти.

Ачуу кыйкырык. Ый. Онтогон үндөр.

Көзү жаштан соолуган жаш келин алты
жаштагы кызынын оозун басып алдында кучак-
таган бойдон кайра-кайра шыбырап жатты:

- Үнүңдү чыгарба, акырын жат. Эмнеси болсо
дагы үнүңдү чыга...

Келин оюн айтып бүткөнгө жетишкен жок.
Кийизди тешип өткөн штык келиндин дене-
синен өтүп, жаш кыздын санына матырылды.
Келин кыздын оозун баса кармаган боюнча мерт
кетти. Кыз кыйкырайын десе да, кыйкыра албай
алсырады.

Иштерин бүткөн соң жазалоочу отряд Сы-
ртты көздөй качкан кыргыздардын изи менен

шашып жөнөштү. Кийиздерди кайра сыйрып текшерешкен да жок. Ар кайсы жерде өмүрдүн акыркы демин чыгарып жаткан кырылдаган үндөр гана угулуп жатты.

Күн кирип, айлана тынчыган кезде гана баягы кыз кийиздин алдынан жөрмөлөп чыгып, сайда аккан сууну көздөй жөнөдү. Шылдыр аккан сууга келип, колун салып бетин жууун деп караса, суу канга боелгон экен.

Бир нече күндөн кийин кызды капчыгайда жашынып жүргөн үй-бүлө таап алат.

Ошентип аман калган кыз аркылуу бул окуя биздин күндөргө чейин жетип олтурат.

Кыргын-Сай... Сөөк... Кемпир-Өлдү... Келин-Учту.... Бул сыяктуу жер аталыштары кулакка жагымсыз, коркунучтуу угулат. Эмне үчүн Бала төрөлдү, Тушоо кести, Хан чыкты, Жигит үйлөндү деген айылдар, капчыгайлар жок? Жадагалса, Тосор менен Барскоон айылдары алып жүргөн адаш дайралар дагы Тайлак баатырдын согуш эрдиктери менен байланышкан экен.

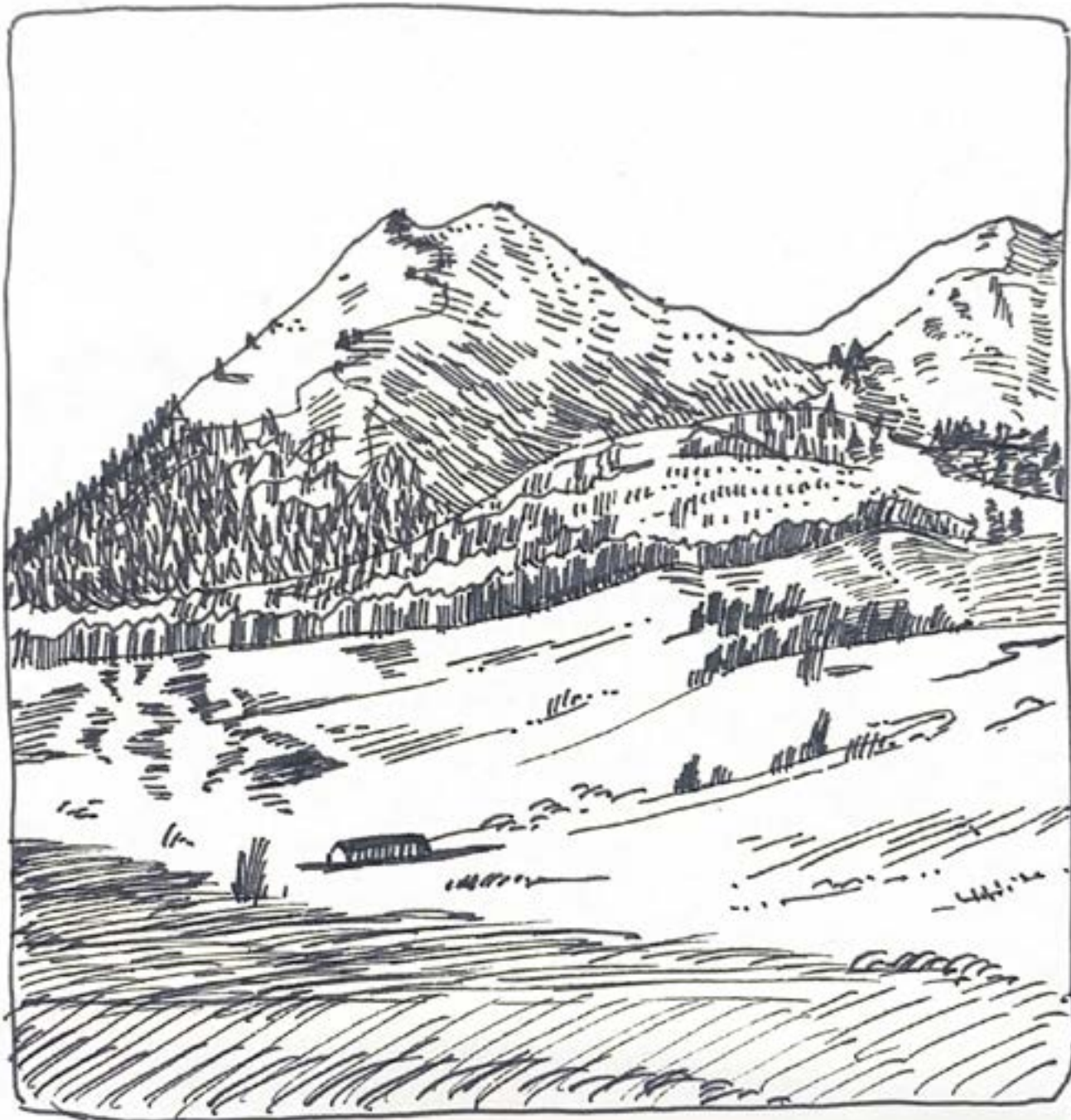
Балалыкта көргөн керемет, бактылуу көз ирмемдер эсте бекем сакталып калат эмеспи. Же тескерисинче, эң оор, кайгылуу учурлар такыр унутулбайт. Улуттун аң-сезими дагы ушул сыяктуу иштейт. 1916-жылкы окуялар унутулбасын, кайталанбасын деп бул сайдын оозу дагы Кыргын-Сай аталган экен. Жер-суулардын аталыштарын карап олтуруп, кыргыз элинин тарыхында бактылуу көз ирмемдерге караганда шоордуу күндөр көбүрөөк болгон го деген ой келет экен. Бирок Кыргын-Сай, Сөөк сыяктуу аталыштар коллективдүү эс тутумду жоготпой, кыргыздын иденттүүлүктөрүнүн себепкерлеринин бири болуп турат. Маданий жана тарыхый аспектте бизди тамырыбыз менен байланыштырып турат. Кыргыздар үчүн жер жөн гана аймак-территория эмес. «Жер – бул жер эне», «ата баба баскан жер», «тарыхым ушул жерде, тамырым ушул жерде» деген маанини берет...

Ушул сай-капчыгайлар менен, адыр-тоолор менен ата-бабалар баскан из менен баратып, ар бир ташта калган, аска-зоолордо калган энергетиканы сезет экенсиң. Төрөлүп, торолуп, өскөн жерин таштап кетип бараткан эл эмнени зарлады? Белде ымыркайынан айрылган эне, уулун көмө албай кетип бараткан ата, ага-инисин куткара албай калган жигит өкүтүн кимге төктү?

Бул тоолордун кучагында канчалаган ый менен муң калды? Андай зар кумга куюлган суу эмес. Өзүнөн өзү жок болуп кетпейт.

Мындагы энергетикадан башка дагы бир зор күчтү сезип турдум. Баялы уулу Касымалынын «Ажар» повестине кирбеген дагы кошумча маалыматты ушул жүрүштө уктум:

Болгон кордукту көрүп, Кытайга чейин барып, бир ууч талканга сатылып, эптеп качып кайра мекенине келе жаткан Ажарды элестеткиле. Жолдон өзүнө окшоп качып келе жаткан бир

Темирханов Абулхаир, иллюстратор, 2025-жылдагы
жөө жүрүштүн катышуучусу

кыргыз келинге жолугат. Экөө бир топко чогуу келишет. Түн бир оокумда артынан сая түшкөн карышкырлардан качып кете албай жарга такалышат. Ошондо баягы келин жок дегенде, Ажар аман калсын деп, аны чоң таштын үстүнө чыгарып, өзү карышкырларды алаксытып жем болуп берет.

Ошондогу келиндин ою, максаты, кудайдан суранганы эмне эле? Ушул кичинекей кыз аман калып, кыргыздын учугу уланса экен деген үмүт эле. Ар кайсы жерге тентип кетип, кырылып бараткан эл жашап, бутуна туруп кетсе экен деген каалоо-тилек болсо керек.

Бул жүрүштөн тоолордон кандай энергия алып кайтарыбыз өзүбүздөн көз каранды. Мен бул тоолордон чоң күч менен кайттым.

Кыйын заманды башынан кечирген ата-бабалардан калган үрпактары – биз, эгемен Кыргыз Республикасында жашап жатабыз. Асманыбыз ачык. Байрагыбыз желбиреп турат. Жөө жүрүшкө артыбыздан жазалоочу отряд кубалап келаткан үчүн келген жокпуз. Ата-бабаларды эскерип, куран окуу үчүн келдик.

Эң чоң айырмабыз – бизде тандоо бар!

1916-жылы ата-энелерибизде мындай тандоо болгон эмес. Ушул тандоо эркиндиги үчүн сиздерге чоң рахмат! Чексиз таазим!

Кыргын-Сай, Сөөк, Жөө жүрүш. Ушул жерлер, ошондогу каргашалуу окуялар ооздон-оозго өтүп, муун менен муунду бири-бирине байлап олтурат. Эсибизде. Эсимде.

Кайгы-мүңдүү окуялар эмес, бактылуу көз ирмемдер элдин эсинде сактала турган шарттар көп болсун. Келечекте Хан чыкты, Бала төрөлдү, Чоң-Булак, Ак-Мөңгү сыяктуу жер-суу аттары арбын болсун!

Когда шаги говорят больше слов

Авторка - **Айгерим Муратова**,
антрополог, аспирантка факультета
социальных наук, Университет имени
Этвеша Лоранда

Когда я впервые услышала об Үркүн в семье и школе, эта трагедия казалась далекой и почти не-реальной. Но во время памятного хода 2025 года, я почувствовала, как боль и память становятся частью меня. Этот путь был не просто маршрутом - это было своего рода путешествие внутрь себя...

Иногда, те или иные события прошлого кажутся далекими. Мы читаем о них, слышим рассказы, но не всегда чувствуем их по-настоящему. Я долго думала, как можно выразить уважение, сохранить память, сделать что-то значимое. Поэтому услышав об «Үркүн эскуруу жөө жүрүш», приняла решение пройти путь, посвященный трагедии в истории нашей страны.

Мы собрались все утром 6 августа. Как позже нам сказал лидер группы Айбек Сарыгул, этот день выбран неслучайно – день новолуния. Как известно, это считается сакральным знаком для начинания новых дел. И действительно, новолуние дало нам особую глубину. Забегая вперед, большинство участников благополучно прошли этот путь. День ожидался быть жарким, но там в горах ветер был прохладным, небо было чистым и го-

лубым, погода переменчивой. Изначально, люди рядом шли молча, каждый со своими мыслями. Иногда кто-то рассказывал, как трагедия коснулась его или ее семьи. И эти рассказы, пробудили в моей памяти боль и воспоминания моей семьи связанные с Үркүн.

Лично для меня начать путь с 17 км было непростым испытанием. Дальше уже было проще: или же я привыкла к темпу шествия, и каждый шаг был важным – он, как будто, нес память дальше. В перерывах мы делали остановки в памятных местах, где команды «Тосор коому» и «Эсимде» делились историями и деталями событий тех дней.

Если говорить о нашей команде из 40 человек (а все мы действительно стали ею, в конце четвертого дня), то люди рядом были разные - молодые, пожилые, почти со всех уголков нашей страны и что самое приятное, сосед из Казахстана! Не уверена, что мы могли где-то так сблизиться, как на нашем пешем ходе, ведь объединяло нас одно: желание помнить. Мы не представляли, что будет временами не просто, но каждый шаг был наполнен смыслом.

На протяжении всего маршрута, мы останавливались у памятных мест, где обязательно читали Коран в память об ушедших. Огромный след в моей памяти, оставила трагедия в местности Кыргын-Сай (ранее, в советское время, местность называлась Сталин-Сай), полное боли и осознания, как такое могло произойти и что только чудо помогло спастись маленькой девочке, которая через много лет заговорила и смогла рассказать односельчанам историю, которую хранила в себе все это время.

Конечно же, были и смех и радость, например от рассказа о местности Сарла-Таш: наш проводник весело прозвал это место «карышкырлардын род-дому» (территория, где волчьи стаи продолжают свой род).

Во время нашего памятного шествия - звучали стихи, воспоминания, песни. Я смотрела на лица этих людей - в них была и боль, и радость, сила. Это был не просто поход. Это было путешествие внутрь себя, к осознанию своей идентичности. Этот марш не только сформировал командный дух, взаимовыручку (пройти через русла 11 рек было бы нереальным без помощи друг друга), но и развил выносливость, закалил характер (благодаря заботе всех причастных к этому шествию людей), тем самым давая хотя бы малость понимания, с чем сталкивались наши предки в 1916 году.

Возможно, этот поход не изменит мир. Но он изменил меня. Я поняла, что память - это не только слова, это и шаги, взгляды, порой молчание, беседы, и самое главное, поддержка друг друга.

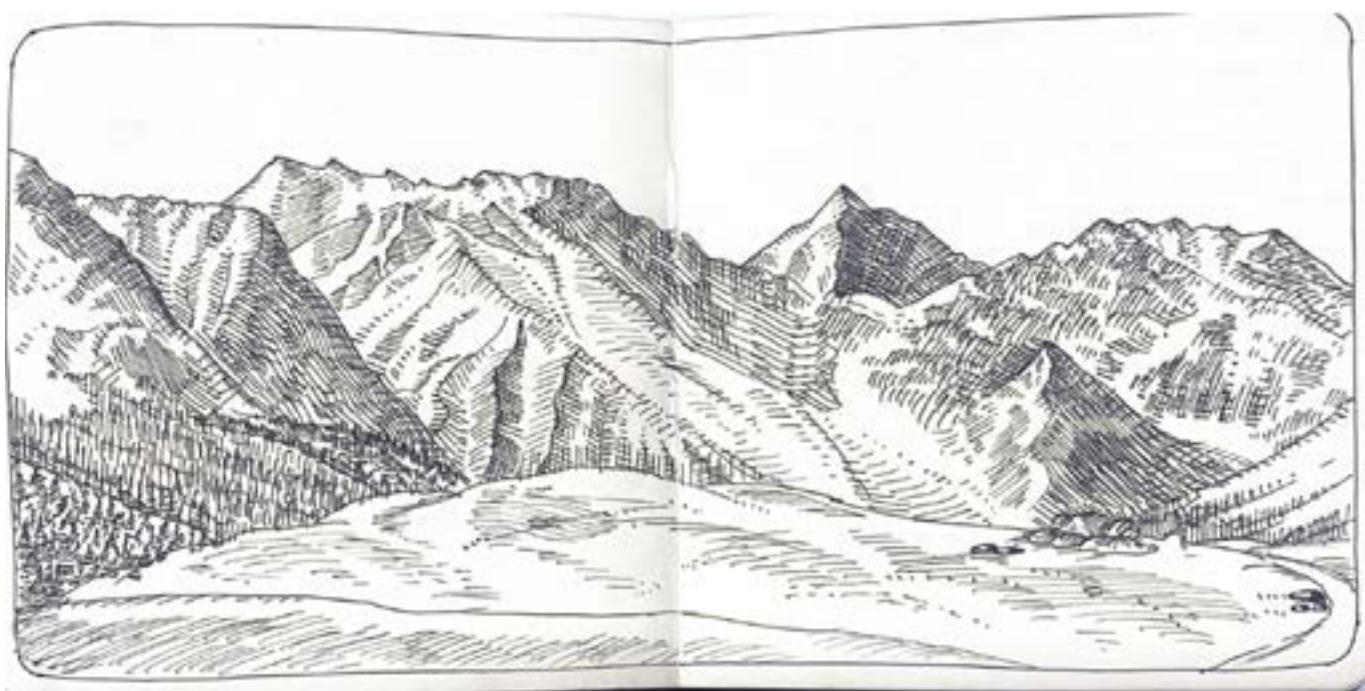
Я считаю, пока существует человечество, важно чтобы была жива память о прошлом, дабы подрастающее поколение чтит и помнит историю нашего народа, своей семьи.

Пока мы идем, память в каждом нашем шаге.

Этот поход оказался не просто маршрутом, а мостом, соединяющим прошлое с настоящим, боль с надеждой. Подобные памятные мероприятия жизненно важны как для отдельных людей, так и для общества вокруг. Они представляют собой не просто шаги по земле, а путь к единству, уважению к предкам, обретению внутренней тишины, способной противостоять чуждым идеям, и глубокой связи со своими корнями.

Возможно, сохранение памяти – это наш способ сохранить самих себя.

Темирханов Абулхаир, иллюстратор,
участник памятного тура 2025

Үркүн жөө жүрүшү: жон терим менен сезген тарых жана эркиндиктин баасы

Автор - Уулжан Бектурова,
укук коргоочу, активист

Жакында «Эсимде» аянтчасы менен Тосор коомунун 1916-жылдагы Үркүндү эскерүү максатында уюштурган жөө жүрүшүнө катышуу мен үчүн тарых менен тирүү жолугушуу болду. Бул жөн гана эскерүү иш-чарасы эмес, адам өмүрүнүн баасын, эркиндиктин куну жок наркын жон териң менен сезүү, тарыхый адилетсиздиктин оордугун аңдоо жана бүгүнкү күндө жарандык жоопкерчиликти кайрадан кароо мүмкүнчүлүгү болду.

Биз алдын ала атайын даярданып барганбыз: ылайыктуу кийим, жабдык, уюшулган ысык тамак-аш, түнөк, чарчаганда эс ала турган убакыт. Ошого карабай чарчадык, бүтүбүз сыздап ооруду, улам тоо ашкан сайын, бийик көтөрүлгөн сайын демибиз кысылды. Жөө жүрүштө курч бир контрастты жон терибиз менен сездик: өзүбүздүн

жөө жүрүш менен 1916-жылы эл качкан учурун удаа элестетип жүрүп отурдук. Ал кездеги адамдардын артында мылтыкчан отряддар, алдында кыштын кычыраган суугу, жанында жаш бала, кары адам, колунда азыноолак жүк... Ал жолдо эч кандай биздикиндей «эс алуу пункту» жок болчу. Бул салыштырууда жөө жүрүш эмпатиянын практикумуна айлангандай эле болду: биз баары алдын ала даярдалган шарт-жагдайда да кыйналдык, эми элестетиңизчи, атабабабыз кандай азапка түш болгонун. Ушул жагдай ар бир кадамды моралдык туюмга айландырды. Бул тажрыйба денени архив катары ачты десем болот. Китептен окуган фактыларга караганда, тоо шамалы тотуккан жүзүбүз, сыздаган тизелерибиз тарыхты башкача окутат эмеспи.

Жөө жүрүш – оркойгон даталардын тизмеги эмес; бул тарыхты денени үшүткөн ызгаардай сездирген, эс тутумду денеге көчүргөн ыкма.

Ошондуктан мындай жүрүштөр тарыхый билимин гана эмес, тарыхый аң-сезимди да калыптандырат. Тарыхый фактыларды билүү бир башка да, ал эми ошол фактыларды адамдык тагдырлар аркылуу сезүү таптакыр башка тажрыйба болду. Бул сапарда 41 киши болдук. Бишкектен, ошондой эле алыскы Ош жана Жалал-Абаддан кай-

дыгер карабаган адамдар келген экен. Эң жашы 17де, улуусу 65те болгонуна карабастан, баарыбыз бир дем менен жүрүп олтурдук. Бул курам өзүбүзгө көзгө көрүнөр көпүрөнү тартат, анткени тарых бир муундун жеке окуясы эмес, көп муунду бириктирген жип.

«Тарых төрт муунда жашайт» деген сөз бекеринен айтылбаса керек, эгер ошондон ары уланып айтылбаса, эскерилбесе унутууу коркунучу чоң.

Биздин катардагы сандар (17деги бала же 65теги чоң ата) ошол «төрт муундун» символу сыяктуу, ар ким өз жаш курагынын тажрыйбасын, тилегин, коркуусун жана үмүтүн көтөрүп келди. Баарыбызды бир трагедия бириктирди, бирок андан да маанилүүсү – бул орток жоопкерчиликти тартуу болду деп эсептейм.

Муундар арасындагы ушундай беттешүүдө тарых жеке эскерүүдөн коомдук сүйлөшүүгө өтөт.

Жаштар «эмнени улантабыз?» деп сураса, улуулар «эмнени өткөрүп беребиз?» деп толгонушат.

Өзгөчө азыркы күндө муундар аралык ажырым чоң болуп турган кезде бул өтө баалуу тажрыйба. Жүрүштүн дагы бир өзгөчөлүгү – биз жөн гана баскан жокпуз, жолдо тарыхый жерлерде токтоп, уюштуруучулар жана тарыхчылар ошол жерге тиешелүү окуяларды айтып беришти. Мен мурда укпаган маалыматтарды билдим: Кыргыз-Сайдагы кандуу окуя же Бирикбай атанын эрдиги сыяктуу тарых барактары менин тарых жөнүндөгү түшүнүгүмдү тереңдетти. Бул жөө жүрүш мээ үчүн

да азык болду. Окуяларды жеринде угуу, ошол аймактын шамалын сезүү, ошол тоолорго карап туруу тарыхты кагаздан эмес, тирүү көрүнүштөн окугандай таасир калтырды.

Үркүндү эстөө айрым учурда саясатташтырылган тарых катары талкууланып келет. Бирок бул жүрүштө мен эскерүүнү биринчи кезекте этикалык милдет катары сездим.

Темирханов Абулхаир, иллюстратор, 2025-жылдагы жөө жүрүштүн катышуучусу

Эстөө кимдир-бирөөнү күнөөлөө үчүн эмес, адам өмүрүнүн баркын калыбына келтирүү үчүн керек.

Эгер адам өмүрү ыйык десек, анын жоголушун унутуу – ошол ыйыктыкты экинчи жолу тебелөө. «Эркиндик эч качан арзан болгон эмес» деген ой сапардын өзөгүнөн чыкты. Эркиндик кеңири мааниде бул кыймыл мейкиндиги, тандоо укугу, коркпой үн чыгаруу, өз тагдырыңды өзүң аныктоо. Үркүн болсо, үшүл баалуулуктардын жокко чыгарылганын, мейкиндик тарыгандан тартып, тандоо укугу «качып-кутулуу» деңгээлине түшүп калганын көрсөткөн трагедия.

Ошондуктан бүгүнкү эркин жүргөн кадамыбыз, эркин айткан сөзүбүз өткөн муундардын өмүрү менен жеткен баалуулук экенин дайыма эстен чыгарбай жүрүүбүз керек. Эгемендикти сактап калуу – бул билим, тарыхый эс-тутум, укуктук маданият, тил жана маданий мурастын кадыры ж.б. баарын тең салмакта кармаган коомдук келишим. Жөө жүрүш болсо – ушунун баарына үзүрлүү эскертме.

Жөө жүрүш эмоционалдык жактан оор болушу мүмкүн. Бирок дал ошол жүрөк өйүткөн оору айыгууга алып барат. Жамаат болуп басуу жеке кайгыны коомдук тилге которот. Эстөө – «кайта-ланбасын» деген пассивдүү тилек эмес, кайталан-башы үчүн активдүү аракеттердин башталышы болуусу керек.

Жыйынтык катары айта турган болсом, мен үчүн бул жөө жүрүш үч катмарлуу сабак берди. Эң алгачкысы – **адам өмүрүнүн баркы**. Колдоолорго карабай, кыйналган кадамдардын ар бири мага «адамдын өмүрү эң жогорку баалуулук» деген ойду бекемдеди. Өмүрдүн баасын сезүү болсо – ошол эркиндикти баалоо. Экинчиси – **эркин-диктин баасы**. Эркиндик эч качан өзүн-өзү сактабайт; аны эстөө, аны коргоо, аны үйрөтүү керек.

Анан соңкусу – **жарандык милдет**. Эскерүү жөн гана тарыхый маалымат эмес, моралдык аракет. Биздин үн – үнсүздөрдүн уландысы болушу керек.

Эстөөнү жашоого айландыруу үчүн мен өзүмө төмөнкү милдеттерди алдым:

- Үркүн тууралуу билимди (үй-бүлөдө, достор чөйрөсүндө, коомдук мейкиндикте) бөлүшүү;
- Жергиликтүү демилгелерди, мисалы «Эсим-де», Тосор коому сыяктуу аянтчаларды, уюмдарды колдоо, катышуу, ыктыярчы болуу;
- Тилди, жер-суунун тарыхый аттарын, топо-нимдерди улантуу, мейкиндиктеги эс тутум-ду сактоо;
- Жаштар менен улууларды бири-бирин уга турган форматтарды көбөйтүү, башка айткан-да, муундар көпүрөсүн бекемдөө;
- Адам укуктары, эркиндиктер, жарандык ма-даният тууралуу ачык диалогдорго катышуу.

Акырында бир гана айтарым: тарых – бул кечээги эмес, бүгүнкүбүздү чечмелеген жана эртеңкини багыттаган күзгү. Үркүндү эстөө ошол күзгүнү чаң-дан арылтып, өз келбетиңди түз көрүү.

Акырында бир гана айтарым: тарых – бул кечээги эмес, бүгүнкүбүздү чечмелеген жана эртеңкини багыттаган күзгү. Үркүндү эстөө ошол күзгүнү чаң-дан арылтып, өз келбетиңди түз көрүү.

АДАМ
ӨМҮРҮНҮН
БАРКЫ

ЭРКИН-
ДИКТИН
БААСЫ

Эгер биз унутпасак, демек, сабак алдык; эгер сабак алсак, демек, кайталанууга жол бербейбиз.

Жөө жүрүш бизге ушул жөнөкөй, бирок терең чындыкты жон териби менен сездирип, денибизге калтырды.

Темирханов Абулхаир, иллюстратор, 2025-жылдагы жөө жүрүштүн катышуучусу

Рефлексия о походе

Автор - Абулхаир Темирханов,
иллюстратор, участник пеших ходов
в память об Үркүн в 2024 и 2025 гг.

Резко темнело. Ботинки натирали стопу и ныли. Ребята семенили по обрыву к спасительной дороге, где должен был стоять автобус. За обрывом бушевала река. И холмы-холмы.

«Что я здесь делаю?» мозг регистрировал пульсирующую мысль. Действительно, что здесь потерял казах, который плетется среди кыргызских гор в сторону китайской границы? Такие вопросы надо задавать в начале пути, а не у самого его финала, но каждому и всему свое время.

В самый первый раз я участвовал в походе из интереса. Я часто соглашаюсь на авантюры ради уникального опыта. Три дня в горах — что может быть лучше? Как говорил Высоцкий: *«Лучше гор могут быть только горы на которых мы еще не бывали»*. Но почему вернулся? Я немного считывал недопонимания во взглядах участников, а сам чувствовал себя белой вороной.

Одно из чувств, что я испытал во время похода это единение с идущими.

Участники делились историями, проживали травмы, читали молитвы на местах массовых жертв Үркүн. Шли с нами разные люди, особенно в этом году, — студенты, активисты, сварщики, учителя. С разных регионов — Кара-Кулжа, Баткен, Нарын, Балыкчи, Бишкек. Большинство говорило на кыргызском, кто-то знал турецкий и китайский, а кто-то, как я, говорил на русском и местами на казахском.

Мне нравится, как в первые дни все немного остерегаются друг-друга, притираются, осторожно знакомятся. Но наматывая уже третий десяток километров, пройдя огонь, воду и мөндүр, делясь таба наном за дастарханом, греясь у печки чабана, мы становились роднее и ближе. В последний день, в самый сложный день похода, пересекая бурлящие горные реки, мы протягивали друг-другу руки помощи, делились горными палочками и протеиновыми батончиками. В этом я вижу возможность единения, взаимопомощи, которого так не хватает в обществе.

Наверное, большая мечта Эсимде – собрать в одном походе все национальности, пострадавшие во время жестокого подавления восстания 1916 года.

Потому что эта трагедия не обошла никого в нашем регионе — волнения начались с Ходжента и разгорелись по всей Центральной Азии.

И в осмыслении этой трагедии думаю мы можем найти дополнительные точки соприкосновения и единства. Лично меня поход мотивирует глубже изучать язык и историю. Особенно в часы, когда старшие рассказывают истории своих предков и хочется полностью понять услышанное.

Не секрет, что Казахстан, долго сопротивлявшийся Российской Империи, действовал как «буферная зона». Именно поэтому российское влияние

достигло других центральноазиатских регионов гораздо позже и не так сильно затронуло их поколения.

Казахи были в меньшинстве в своей собственной стране, и до сих пор страна лидирует по распространению русского языка в сравнение с соседями в регионе. Это оставило неизгладимый след на нашей истории — нить многовековых традиций прервалась, интеллигенция была уничтожена, учителя остались без учеников, а всех массово стали отдавать в русские классы.

Это был не вопрос выбора, а вопрос выживания — знание русского давало больше привилегий, социальных лифтов.

Все привело к тому, что ослабла народная память — не все трагедии получают осмысление как Ашаршылык. Когда в походе я слушал истории о том что молодежь Бишкека бесстрашно устроили шествие вдоль озера Ысык-Көл чтобы почтить память Үркүн спустя около 70 лет молчания (*пеший ход «Өмүр көчү-75», организованный в 1991-года, прим.редактора*) — в этом я увидел смелость кыргызского народа. Нужно иметь смелость и решительность взять и сказать «*Мы имеем право на память*», и я сильно вдохновился этим примером «Тосор коому» и Эсимде.

В этом году организаторы привнесли новое начало — в ходе всего похода рассказывали о забытом

блюде **Күл азык**. Мы вместе его готовили, утоляли голод, удивлялись необычному вкусу. Поход в память об Үркүн ставит свои новые традиции, становясь «торжеством жизни», ведь мы потомки тех людей, что выжили в тяжелые события и благодаря чьим подвигам мы живем в независимых государствах.

За четыре дня мы встретились с немалыми трудностями — сильная жара, холодные ночи, туманы, шквальные ветры, грозы, дождь с градом. Примеряя частично ношу предков, что пробирались сквозь пургу и вражеские пули с минимальной одеждой, я почувствовал величину отваги и подвига людей, рискнувших перейти горы в надежде на лучшее.

КҮЛ
АЗЫК

В этом есть сила памяти, вспоминая и молясь за погибших Үркүн, мы стараемся не допустить подобных трагедий в будущем. Тогда по-настоящему понимаешь лозунг Эсимде «Үркүн бүтсүн».

В последний день похода, преодолевая очередные километры с болью в ногах, легко забыть все прекрасные моменты: аромат чабреца, улыбку маленькой дочери чабана, веселый гогот друзей, звездное небо, горячий чай и задушевные песни в юрте. Но, возвращаясь домой, осознаешь: боль уходит, оставляя в памяти лишь зеленые луга, смех товарищей и наваристый шорпо Тыныбек байке. И, самое главное, чувство причастности к чему-то великому, что заставляет обещать себе: «Я обязательно вернусь в следующем году».

Үркүн бүтсүнчү

Автор - Султан Өмурбек уулу,
врач-невролог, нейрофизиолог

Зима в 1916 году пришла рано — в августе выпал снег в Ала-Тоо. Гонимые карательными отрядами вверх по горам бежали наши предки — от жестокости, принуждения и несправедливости. Многие были беспощадно убиты. Другие не выдержав

тягот пути, навсегда остались в горах, без имени и места, третьи не смогли вернуться домой. Но были те, которым удалось вернуться, и наше большое кочевье продолжилось.

Это история моей семьи и многих семей Кыргызстана.

Во время нынешнего мемориального тура мы прошли лишь по одному из многих маршрутов массового бегства. Наш путь пролегал от села Тосор (южный берег оз. Ысык-Көл) до ущелья Барскоон. словно пилигримы, мы шли по дороге памяти, чтобы восстановить что-то важное для каждого из нас, а горы меж тем за нами наблюдали.

Солнце было в зените и мы словно наблюдали самый совершенный миг лета. Природа предстала перед нами во всем разнообразии цветов и оттенков. Мы понимали, что подобная красота таит и светлую грусть. Я помню, как на закате, достигнув очередной вершины горы, мы присели отдохнуть: сквозь верхушки бесчисленных трав просвечивал нежный янтарный свет заката, а вдали были леса, горы, реки... Может быть,

чуть больше ста лет назад в те трагические годы, испуганный кто-то обернулся так же — в надежде увидеть эти горы когда-нибудь еще раз.

Мы — сорок человек с совершенно разными судьбами — четыре дня делили кров и хлеб. Град и дождь хлестали наши щеки и спины. Мы грелись и сушились у одного очага. Но больше всего в эти дни мы состояли из одних и тех же историй. Вот одна из историй единственной выжившей девочки из целого родового поселения Чиркей, которая произошла в местности Кыргыз-Сай (так назывались места массового жестокого истребления). Когда всех убили, она осталась под телами: штык солдата проверяющего — убиты ли все, пронзил ей голень, но она не издала ни звука. Позже, выбравшись, она увидела: вода в реке была багровой от крови. К счастью, идя вверх по ручью, девочка добралась до людей и смогла выжить. Говорят, что после всего пережитого она долгие годы не могла говорить.

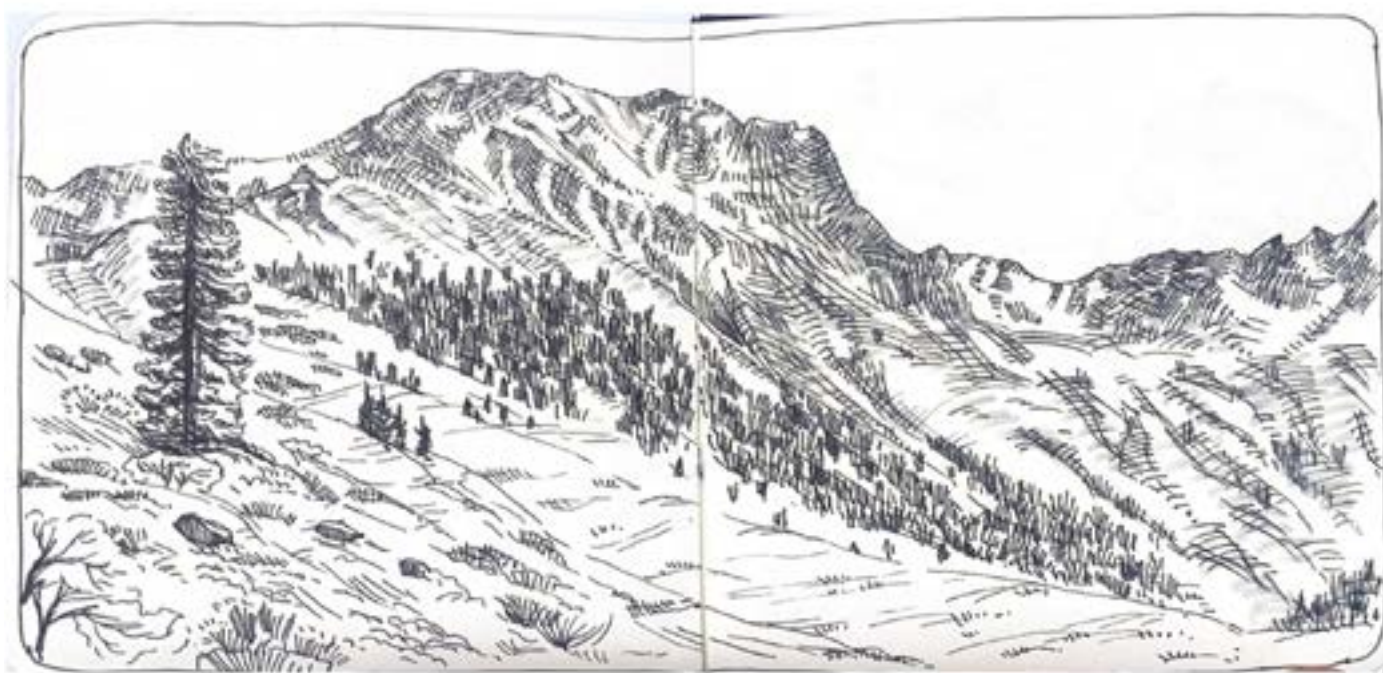
А вот другая история, о том, как люди, увидев озеро окруженное телами убитых, оцепенев от древнего хтонического ужаса, перед этой картиной массового истребления и нечеловеческой жестокости воскликнули: «Кокуй!» — и безымянное озеро обрело имя.

И вот мы поднялись на высоту примерно четырех тысяч метров — при полном отсутствии деревьев, с минимальной растительностью, где перед нами раскрылся совсем иной пейзаж: жестокий, без какого-либо желания понравиться, суровый вид камней и ледников.

Народы выбирают ландшафты для жизни и любви, а затем эти ландшафты воспитывают и формируют народы. Мне хочется повториться: горы за нами наблюдали, они свидетели всего, и нас они запомнят. Конечно, они могут быть равнодушными и часто испытывают пределы человека и все его возможности, но где бы я ни был, я всегда глазами ищу их — наши величественные и безмятежные горы. И еще я знаю, что когда станет холодно и темно, всё это мне приснится.

Все пережитое так интересно
переплелось в памяти
и мы несли это гордо,
ощущали телами, а теперь
уже не отделяем от себя.

Наблюдая за миром и за нашими недавними событиями на границе в Баткене, когда люди по-прежнему продолжают бежать — от войн и истребления, покидая свои родные земли, скорбя по погибшим и потерянным, — я говорю про себя: «Үркүн бүтсүнчү».

Темирханов Абулхаир, иллюстратор, участник памятного тура 2025

СВОБОДА
«НЕ УПАЛА
С НЕБА»

Ашар - наша общая история: как мы вместе открыли страницы Независимости

Мы, команда исследовательской платформы «Эсимде», хотим поделиться с вами историей, которая стала по-настоящему общей. Эта история о доверии, о взаимопомощи, о силе коллективной памяти и о том, как всем Кыргызстаном мы вместе приступили к созданию документального фильма о периоде обретения нашей независимости.

Почему «Эсимде» снимает фильм о 80–90-х годах?

На протяжении уже девяти лет мы посвящаем себя изучению истории и памяти. Мы проводим исследования, собираем устные истории и интервью в разных регионах страны. Чем глубже мы погружаемся в прошлое, тем яснее понимаем: наша история до сих пор не раскрыта и не описана в полной мере. И одним из наиболее важных, но, к сожалению, недооцененных периодов является время, непосредственно предшествующее получению Кыргызской Республикой независимости - 80-е и 90-е годы.

Этот период требует глубокого изучения, поскольку он является моментом, когда кыргызское общество проснулось и начало активно отстаивать себя. Наш будущий документальный фильм призван показать нам и грядущим поколениям, что свобода «не упала с неба». Ей предшествовала упорная борьба. Это было время подъема национального и гражданского самосознания. Люди впервые громко заговорили о праве на свою культуру, язык и землю.

В те годы происходили важнейшие процессы: люди объединялись в различные движения, создавались независимые медиа, проводились акции памяти об Үркүн, шли реформы парламента. Все это – ключевые элементы исторического пути к суверенитету.

К сожалению, мы часто сталкиваемся с тем, что живые свидетели той эпохи уходят от нас. Такие активные участники движения 90-х, как Жумагазы Садыр уулу и Нарын Айып, уже не с нами. Наша миссия - успеть зафиксировать и показать ту важную роль, которую сыграли граждане в истории нашей страны, пока еще есть возможность услышать их голоса.

Для создания фильма мы уже проделали огромную работу: собрали около 100 интервью с участниками и свидетелями событий, изучили мемуары и газеты тех лет, а также собрали фото- и видеоматериалы из личных и официальных архивов.

История кампании: От идеи до общего дела

Идея снять документальный фильм, полностью финансируемый ресурсами самих кыргызстанцев, появилась у нас еще год назад, до начала самого исследования. Мы знали, что только совместное отражение истории и посильный вклад каждого позволит нам закрепить эту историю в нашей общей памяти и начать ценить ее еще больше.

Для нас это был второй опыт организации сбора средств в формате ашара. Шесть лет назад, в 2018 году, с помощью ашара мы смогли перевести и издать книгу «Две судьбы по обе стороны от железного занавеса» (Jeffrey Lilley. Have

the Mountains Fallen? Two Journeys of Loss and Redemption in the Cold War) на кыргызский язык. Для нового фильма мы поставили себе цель собрать 787 500 сомов. Мы объявили ашар, и путь к цели начался! Кампания развивалась очень динамично. Мы увидели, как сообщество быстро откликнулось:

- Уже через 5 дней мы собрали 8,9% от необходимой суммы
- Через 14 дней эта цифра достигла 20,03%
- За 21 день мы собрали 22,12%, а затем 25,9%!

Для удобства поддержки мы открыли несколько каналов сбора: через счет в MBank и через платформу GoFundMe. Последний вариант был особенно важен, чтобы наши единомышленники за рубежом тоже могли внести свой вклад.

Люди и поддержка: Ашар как общее дело

Ашар превратился из сбора средств в настоящее общественное движение. Каждый день мы получали невероятную поддержку и теплые слова, которые вдохновляли нас продолжать.

Ваш вклад — будь то 30 сомов, 100 долларов или 1000 сомов — придавал нам сил и уверенности в достижении цели.

Наш ашар стал площадкой для интеллектуального и культурного обмена.

Одним из ключевых форматов поддержки стал цикл уникальных лекций, все средства от которых направлялись на создание фильма.

Среди таких мероприятий были:

- Лекция доктора филологических наук Мукарам Токтогуловой об эпосе «Манас» в гендерном аспекте
- Выступление историка и исследователя, нашей коллеги Гулзат Алагөз, посвященные исследованию памяти и теме травмы, связанной с депортацией кыргызстанских семей в Украину в 1930–1944 годах
- Лекция кандидата исторических наук Айды Кубатовой на тему кыргызской государственности в 1920-год: идеи и трагедии
- Обсуждение обычного права кыргызов с кандидатом юридических наук Кларой Сооронкуловой
- Поэтический вечер, посвященный любви и времени в кыргызской лирике, проведенный кандидатом филологических наук Гулзадой Станалиевой
- Лекция руководителя «Эсимде» Эльмиры Абылбек, где мы вместе разбирались в понятиях памяти, идентичности и деколонизации
- Философские дискуссии, например, о том, почему власть всегда начинается с телесности, с участием социолога Айганыш Исаевой и врача Султана Өмүрбек уулу.
- Лекция историка Элери Битикчи, как попытка вернуть голос, знание и историю образу «кочевника».

Кроме того, нас поддержали наши друзья и партнеры:

- [@birgyzyq_jer](#) предоставили нам место на своей ярмарке майда манти-пати, где мы продавали наши книги, журналы и футболки
- Наши друзья из [@bishkekwalks](#) передали нам свои стильные футболки и шопперы с изображениями архитектурных жемчужин Кыргызстана, таких как Сулайман-Тоо, Бурана и Таш-Рабат
- Основательница проекта [@bishkekwalks](#) Рахат Юсубалиева провела пешую экскурсию по местам памяти Интергельпо, собранные средства от которой также пошли в ашар
- Мы поучаствовали в коллективном пикнике организованном кофейней [@Koloko](#), где смогли реализовать свою продукцию и собрать дополнительные средства для ашара, что стало вдохновением и толчком к тому чтобы продолжать сбор и не останавливаться
- Мы выпустили эксклюзивный мерч — стильные футболки с изображением отважной девушки, стремящейся в будущее. Иллюстрация, кстати, изначально была создана для анимации нашего подкаста на платформе YouTube
- Особую благодарность мы выражаем тем, кто помогал нам своим трудом. Кайрат Бердишалиев ([@berdishalievk](#)) помог запустить кампанию на GoFundMe и представлял нас на Ярмарке карьеры Университета Центральной Азии. Гульзар Кенешова ([@gulzaraso](#)) также активно участвовала в Ярмарке и оказывала отдельную поддержку. Нагима Абдрахманова ([@hey.nagi](#)) внесла свой вклад, сделав редизайн инфографики для отчетов о ходе сбора. Мы также благодарим наших дорогих волонтеров - Назик Калдыбаеву, Айпери Болотжан, Айназик Акылбекову, Айдану, Байбола Сагынбек уулу, Айсүлүу Жумабек кызы за большой вклад в то чтобы ашар состоялся!
- Участница демократического движения Ракыя Жусупова, а также основатель издательства “Бугу Пресс” Жаныбек Абдитегин поделились с нами своими книгами на безвозмездной основе, чтобы мы могли продавать их на ярмарках и внести суммы от продажи в ашар.
- Важно упомянуть команду [OloloPlanet](#) которые активно содействовали нам в организации наших лекций и мероприятий на своих площадках. Картины профессора и художника Эмиля Насритдинова которые остались у нас после проведения конференции “На мосту памяти” приобрел также член команды Ololo. Вырученные средства мы вложили в наш ашар. Спасибо!
- Мы благодарим все медиа которые осветили Ашар, рассказали о нем для своей аудитории, сделав большой вклад в распространение информации о нашей кампании.

Результаты и достижения: Мы почти у цели

Благодаря этой невероятной коллективной работе, ашар с каждым днем приближался к финишу. Мы видели, как доверие людей трансформируется в реальные проценты: 29%, 34%, почти 38% и, наконец, мы собрали почти половину необходимой суммы.

Самым вдохновляющим было видеть финальные рывки. Мы с гордостью объявляли, что осталось собрать всего 20%, затем 15%, а в последние

дни — только 67 093 сома, затем 51 890 сомов.

Нам даже удалось посетить ярмарку Jarmanke:

ERKINDIK, посвященную Дню Независимости, где мы собрали 10 тысяч сомов. В самом конце оставалось собрать всего 17 272 сома необходимых на перевод и субтитры к фильму! В день когда мы уже планировали закрывать ашар, нам позвонили и спросили сколько осталось собрать, и вложили в ашар последние 6 500 сом.

Главным нашим достижением стало то, что мы не просто собрали средства.

Мы доказали, что исторические и культурные инициативы могут быть поддержаны ресурсами самого общества.

Мы укрепили нашу общую память, поняв, что каждый, внося посильный вклад, помогает нам ценить нашу историю еще больше.

Мы также рады, что привлекли к проекту такого профессионала, как **Адилет Каржоев** (@adilet_karzhoev) —режиссер нашего будущего документального фильма, лауреат многих международных кинофестивалей, декан факультета «Телевидения, кино и медиа искусства» в АУЦА. Его воркшоп «10 правил питчинга в документальном проекте», которым мы завершили кампанию, стал символом того, что наша работа не только о прошлом, но и о развитии киноиндустрии и профессионализма в будущем.

Откроем историю Независимости вместе

Ашар Эсимде - это не просто кампания по сбору средств. Это мощное напоминание о том, что инициативы, идущие от сердца и направленные

на сохранение культуры и исторической правды, всегда находят отклик.

Фильм, который мы создаем - это наше общее наследие.

Он покажет, что независимость Кыргызстана — это результат борьбы, труда и единства. Совместно отражая свою историю в документальном фильме, мы закрепляем ее в нашей общей памяти и начинаем ценить еще больше.

Мы безмерно благодарны каждому, кто поддержал эту идею. Спасибо за ваше доверие, за ваши жертвования, за то, что делились информацией в социальных сетях, приходили на лекции, покупали мерч и вдохновляли нас своими теплыми словами. Вы доказали, что вместе мы можем увековечить эту историю и передать ее будущим поколениям.

Текст про Ашар создан на основе 35 постов в социальной сети [Instagram](#), разработанных и опубликованных нашим коллегой Автандилем Эшмамбет. Создание этого текста стало возможным благодаря инструменту NotebookLM, ИИ модели, которая работает исключительно с конкретно заданными собственными источниками.

2025-жылкы «Жымжырттыкты бузуп» мектебинин сүрөттөрү

